

Het LAND van AALST

Het LAND van AALST

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging 'Het Land van Aalst', met de steun van de Vlaamse Gemeenschap, de Provincie Oost-Vlaanderen, de Stad Aalst, de Stad Ninove en Erfgoedcel Denderland.

Elektronische versie:

Gratis op de website

Lidgeld van de vereniging:

Leden: €10 • Steunende leden: € 20

Lidgeld van de vereniging

+ gedrukte versie:

Leden: €30 • Steunende leden: € 40

Te storten op:

IBAN BE33 3930 3032 7646

BIC: BBRUBEBB

t.a.v. Het Land van Aalst,
Asserendries 118, 9300 Aalst

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid het 'Land van Aalst' in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oost-Vlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren † Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en † Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens † Arthur Broeckaert, † Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), † Jozef Van Cleemput, † Jozef De Brouwer, † Valère Gaublonne, † Frits Van Acker, † Basiel Boel, † Marcel Cornelis en † Jules Pieters. Latere voorzitters waren † Jozef Borremans (1953-1954), † Frits Courteaux (1963-1980) en † Luc De Rijck (1980-1984).

Het bestuur van de vereniging:

Luc Robijns • voorzitter

Marcel Cock • ondervoorzitter

Bart Cherreté, Lieve De Mecheleer, Tom De Ridder, Luc Geeroms, Michel Igual Pacheco, Marc Uyttersprot, Geert Van Bockstaele, Mieke Van Damme, Dirk Van de Perre, Wouter Van Der Spiegel, Georges Vande Winkel, Reinoud Vermoesen, Wilfried Vernaeve.

Redactiesecretariaat:

Reinoud Vermoesen

reinoud.vermoesen@uantwerpen.be

Ledenadministratie en algemene correspondentie:

Mieke Van Damme

Asserendries 118, 9300 Aalst • tel. 053 21 63 30

• e-mail: vdmieke@skynet.be

De vereniging is lid van het 'Oost-Vlaams Verbond van de Kringen der Geschiedenis'. Het logo werd ontworpen door Bram Overlaet. Het representeert het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, met verwijzing naar de de vijf baronieën Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

hetlandvanaalst@gmail.com • <http://www.hetlandvanaalst.be>

Vlaanderen

Stad Aalst

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.

Zetel van de vereniging: Asserendries 118, 9300 Aalst.

Vormgeving: Kim Overlaet • Druk: De Riemacker Printing, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke

ISSN 0778-7731

De Riemacker
PRINTING

Redactionele terugblik op onze nieuwe start

Reinoud Vermoesen

Eind maart 2019 was het eindelijk zo ver. De verspreiding van ons tijdschrift nieuwe stijl ging van start met het themanummer 'de stadsgezichten van Philips de Dijn, 1626'. Het prachtige beeldmateriaal, de boeiende kaarten en de interessante teksten van onze auteurs kwamen uitermate tot hun recht in het vernieuwde tijdschrift. We gaan verder op de ingeslagen weg. Onze nieuwe website blijft het medium bij uitstek om het tijdschrift te raadplegen. We bieden drie verschillende manieren aan: via de leesmodule van Yumpu, waarbij je als het ware virtueel doorheen het nummer kan bladeren; via een pdf-formaat dat je kan downloaden én via de aparte bijdragen op de website.

Ook de papieren versie van het tijdschrift is onder handen genomen. Met een frisse vormgeving willen we nog meer inzetten om beelden, kaarten en figuren te laten spreken. Hoewel het themanummer, door de omvang van het kaartmateriaal en de bijhorende stadsgezichten, niet de lay-out kon aannemen die we voor ogen hadden, is het zeker door onze lezers duidelijk gemaakt.

We willen verder bouwen aan onze toekomst, hoewel we soms door ons enthousiasme evidenties uit het oog hebben verloren. In het eerste nummer dienden de kaarten in de bijdrage over Gent van plaats verwisseld worden. Guy Dupont, medewerker van het Archief Gent, heeft ons terecht op deze vergissing gewezen. Ook kleine kinderziektes zijn niet uit te sluiten. Maar dankzij de opbouwende feedback van onze lezers bouwen we aan een boeiende toekomst van dit tijdschrift waarin we trachten om op een wetenschappelijke, doch toegankelijke manier onze regionale geschiedenis uit de doeken te doen.

Detail uit de grote wandkaart van Denderwindeke, met links de loop van de Dender, onderaan het kasteel en de kerk van Zandbergen.

Pieter van Sinaeij, maker van de grote landkaart van Denderwindeke

Dirk Van de Perre

Inleiding

Het stadsarchief van Ninove bezit een grote, anonieme en niet gedateerde kaart van Denderwindeke.¹ In 1990 schreef ik daar samen met Rik Van Hauwe een artikel over met als titel *Een onbekende landkaart van Denderwindeke*.² De kaart verkeerde toen in een erbarmelijke toestand. In 2015 werd ze gerestaureerd en thans is ze een pronkstuk van het stadsarchief. Het is een verzamelkaart van 17 deelkaarten. De schaalstok is aangegeven in Aalsterse maten en in de rand van de kaart prijkt een bisschopsfiguur. We konden toen de kaart niet dateren, maar waren van oordeel dat de kaart zeker niet bij het landboek uit 1672 van landmeter Jan Van Gijseghe paste.³ In dat landboek, in feite een gebruikboek, zijn Denderwindekse maten gebruikt en het bevat geen geografische indeling in 17 kaarten.⁴ Pieter Beyls kent deze kaart hypothetisch wel toe aan Van Gijseghe en legt een verband met dat landboek.⁵ We meenden toen op basis van de iconografie van het kasteel van Zandbergen de kaart toch vóór 1708 te kunnen dateren.

Pieter van Sinaeij als de maker van de kaart

Een conflict tussen proost Le Cocq en Pieter van Sinaeij over de prijs van de kaart

Het is een verwijzing bij Pieter Beyls die me op het spoor bracht van de maker. In 1734-1735 was bij de gedeputeerden van het Land van Aalst een geschil lopende tussen landmeter Pieter van Sinaeij en Andreas Le Cocq, proost van de abdij van Vicoigne in Denderwindeke.⁶ Blijkbaar weigerde Andreas Le Cocq het werk dat Pieter Van Sinaeij te Denderwindeke voor hem geleverd had, te betalen, omdat hij de aangerekende prijs veel te hoog vond. Twee expert-landmeters, B. Vanden Houte en J(oos) De Deken⁷ maakten op 15 en 16 maart 1734 een schatting van het gepresteerde werk ten huize van Le Cocq op basis van de geldende tarieven. Dit verslag werd gemaakt in opdracht van de twee partijen, die blijkbaar naar een compromis streefden. Hun eindberekening voor het gepresteerde werk van Pieter van Sinaeij was niet mis: 1953 gulden 19 stuiver.⁸

1. Stadsarchief Ninove, Denderwindeke, nr. 30. De wandkaart meet 160 x 220 cm.

2. D. VAN DE PERRE en R. VAN HAUWE, Een onbekende landkaart van Denderwindeke, in: *Het Land van Aalst*, 42, 1990, p. 237-247.

3. Bewaard in RA Gent, *Land van Wedergrate*, nr. 23 (origineel) en 671 (kopie uit 1785).

4. Een landboek beschrijft de grootte van de percelen in geografische volgorde. In Denderwindeke gebeurt dit in 17 sectoren, waarbij de percelen telkens genummerd worden. In een gebruikboek worden de percelen per gebruiker geordend, i.f.v. fiscale taxatie. Bij Jan van Gijseghe worden de grondgebruikers per gehucht gegroepeerd, maar vervolgens worden hun gronden onder hun naam genummerd opgetekend. Voor het onderscheid tussen landboek en gebruikboek zie P. BEYLS, *Ex cultura abundantia. Reportorium van Oost-Vlaamse landboeken, prijzjiboecken, gebruikboeken en bijhorende kaarten*, Brussel, 2015, p. 72-74.

5. *Ibidem*, p. 156. Die datering en toeschrijving is overgenomen door Erfgoedcel Denderland die op haar website de kaart presenteert en ze in navolging van Beyls onterecht koppelt aan het landboek van Denderwindeke (1672-1680) van Jan van Gijseghe.

6. Stadsarchief Aalst, Land van Aalst, nr. 12706. Andreas Le Cocq was van circa 1714 tot 1742 proost of goederenbeheerder van de abdij van Vicoigne in Denderwindeke. In 1734 werd hij door zijn abt voorgedragen als pastoor, maar het aartsbisdom weigerde zijn kandidatuur, omdat hij geen Nederlands kende. De proosdij lag naast de kerk, de oude pastorie lag verder verwijderd aan de Bokkendries (D. VAN DE PERRE, *Taalproblemen in 1734-1735 bij pastoorsbenoeming te Denderwindeke*, in: *Het Land van Aalst*, 39, 1987, p. 251-254).

7. Over de eerste heb ik geen gegevens, de tweede betreft Joos De Deken, jr. (1687-1755); zie J. OCKELEY, *Kaarten van de abdij van Ninove*, Gent, 2016, p. 48.

8. De monumentale biechtstoel van de Mechelse beeldhouwer Theodoor Verhaegen in de abdijkerk van Ninove, waarvoor het contract gesloten werd in 1736 kostte 1500 euro (hout niet inbegrepen); zie J. DE KEMPENEER, *Aantekeningen uit de dagboeken van de prelaten der Norbertijnenabdij van Ninove 1657-1783*, s.l., 1995, p. 146.

Welk werk had Van Sinaeij geleverd volgens dit rapport?

- *Eerst de heele prochie metinghe van Denderwindicke voorschreven beloopt elf hondert seveneseventigh bunder een dachwant elf roeden, werk geschat op 706 gulden en 4 stuiver*
- *Item over het maecken vande caerte figurative van de voorn. prochie van ieder stuck particulier, werk geschat op 254 gulden*
- *Item over het maecken vande seventhien deelen van de voorn. caerte figurative ieder stuck particulier, werk geschat op 147 gulden en 11 stuiver en een half*
- *Item van seventhien cleyne liggersboeken van voorn. seventhien caerten figurative, werk geschat op 178 gulden en 4 stuiver*
- *Item over het maecken van het quohier ofte quotenboek⁹, werk geschat op 178 gulden en 4 stuiver*
- *Item over het aen ende afleggen vande goederen der voorn. prochie, hondert daghen daertoe ghearbeyt a vier guldens thien stuivers daeghs, werk geschat op 450 gulden.¹⁰*
Summa tsamen van dese voorschreven taxatie beloopt de somme van XIX^c LIII guldens XIX stuivers.

Hieruit blijkt dat Pieter van Sinaeij de ganse parochie heeft opgemeten, daarvan een algemene overzichtskaart heeft gemaakt, waarop de grootte van elk perceel genoteerd is, en nog eens zeventien aparte deelkaarten met de bijhorende legger. Deze gegevens stemmen volkomen overeen met wat de huidige kaart biedt: één verzamelkaart van 17 deelkaarten en elk perceel per deelkaart genummerd met aanduiding van de grootte.

Dit processtuk is een eerste sterke aanwijzing dat Pieter van Sinaeij de cartograaf van de grote wandkaart van Denderwindeke is.

Een kaart van het Neigemveld (Nijgen velt) in Denderwindeke uit 1728

Een tweede kaart geeft bijkomende aanwijzingen. Op 17 augustus 1728 signeerde Pieter van Sinaeij een kaart van het Neigemveld, grondgebied Denderwindeke, gemaakt in opdracht van de baron van Wedergrate, Antoon van Cauteren, en van proost Andreas Le Cocq.¹¹ De windroos en het schrift op deze kaart vertonen grote gelijkenis met dezelfde elementen op grote wandkaart. Het meest frappante is echter de tekstgelijkenis. Hoewel geen schaalstok aanwezig is, bevat de kaart van het Neigemveld rechts onderaan volgende tekst:

Ghemeten bij mij onderschreven als geswoeren lantmeter ten versoecke van mijn Edelen Heer baron van de baronie vanden Lande van Wedergraet ende Eerweerdigen heer Lecocq prost van Denderwindicq, het boven ghecarteert Nijgenvelt onder de prochie van Denderwindicq groot vijentsestigh bunder, een daghwant vijfenseventigh roeden in Aelstersche maete van 20^{1/2}-quadraet in ider roede. Actum den 18^{den} august 1728. (getekend) P^r van Sinaeij 1728.

Op de landkaart van Denderwindeke is wel een schaalstok getekend, waarin moeilijk leesbaar maar toch nog ontcijferbaar te lezen is: *Desen passer begrijpt 60 roeden Aelstersche maete van 20^{1/2} voet quadraet in ider roede.*¹²

9. Een quote of gebruikboek (zie noot 4).

10. Aan- en afleggen: vermoedelijk het afbaken van de gronden door het plaatsen van grenspalen.

11. Rijksarchief Kortrijk, Familiearchief Descantons de Montblanc (de Plotho) (verder aangeduid als Plotho) nr. 13192.

12. De Aalsterse vierkante roede omvat 30,74m², de Denderwindekse 32, 28m². Het is enigszins merkwaardig dat Van Sinaeij het heeft over de Aalsterse maten. De Aalsterse roede telt 20 voeten, terwijl de Denderwindekse er 20 ^{1/2} heeft. Mogelijk bedoelt Van Sinaeij, dat de maat van de gebruikte voet die van Aalst is, namelijk 0,277m. Zie hiervoor H. DE SCHRIJVER, *De oude landmaten in Vlaanderen*, Kortemark-Handzame, 1981, p. 7.

Kaart van het Neigemveld in Denderwindeke van 1728, gemaakt door Pieter van Sinaeij.
© RA Kortrijk, Plotha, nr. 13192 en foto door auteur

Datering ca. 1728, afbeelding van de heilige Norbertus en zelfportret

De werkzaamheid van Pieter van Sinaeij in 1728 in opdracht van Le Cocq geeft ons bij benadering de datum wanneer de grote kaart van Denderwindeke kan gemaakt zijn: circa 1728 en alleszins een stuk vóór 1734, want het geschil tussen Le Cocq en Van Sinaeij was toen al een tijd aan de gang. Wat met onze eerdere bewering dat de kaart van vóór 1708 zou stammen op basis van de iconografie van het kasteel van Zandbergen?¹³ De vraag is hoe betrouwbaar of nauwkeurig afbeeldingen van gebouwen op de kaart zijn. Zo staat de kerk van Pollare getekend met een westtoren, terwijl die toren er pas gekomen is in 1761!¹⁴ Wat het kasteel betreft, blijkt uit de Sanderusprent van 1644 dat de ronde hoektorens en de donjon er toen al waren, zoals die ook op een tekening uit 1708 nog te zien zijn.¹⁵ Trouwens op de gerestaureerde kaart lijken nu duidelijker dan vroeger vage suggesties van die hoektorens zichtbaar te zijn, zodat we zonder aarzelen de conclusie kunnen trekken dat ons vroegere inzicht dat de kaart vóór 1708 moet gedateerd worden, niet langer houdbaar is. Niets staat dus een datering na 1708 in de weg!

13. VAN DE PERRE en VAN HAUWE, *Een onbekende landkaart*, p. 247.

14. D. VAN DE PERRE, *De middeleeuwse geschiedenis van Pollare*, in: *Het Land van Aalst*, 69, 2017, p. 163.

15. D. VAN DE PERRE en G. VANDE WINKEL, *Het kasteel van Zandbergen volgens de Sanderusprent van ca. 1644*, in: *Het Land van Aalst*, 50, 1998, p. 227-236.

Iconografie van de heilige Norbertus (17de eeuw)
© www.heiligen.net

De heilige Norbertus (ca. 1728) in de marge van de grote kaart van Denderwindeke © foto door auteur

De persoon van Le Cocq als opdrachtgever reikt ons tevens de sleutel aan om de bisschopsfiguur op de grote kaart te identificeren. Proost Le Cocq was een premonstratenzer uit de abdij van Vicoigne. De bisschopsfiguur is ongetwijfeld de ordestichter Norbertus van Xanten, aartsbisschop van Magdeburg, die de Antwerpse ketter Tanchelm vertrappelt en onder de voet houdt. Dit is een geijkte 17de-eeuwse voorstelling van de heilige Norbertus, die niet zozeer als ordestichter, maar vooral als bisschop en ketterbestrijder in het contrareformatorisch klimaat verheerlijkt wordt.¹⁶

Kende Pieter van Sinaeij de twee Philips de Dijnkaarten van 1639 en 1662 die zich tot 1791 in de proosdij van Denderwindeke bevonden?¹⁷ Daar Andreas Le Cocq de opdrachtgever was, is het bijna ondenkbaar dat Van Sinaeij die kaarten niet kende, laat staan ze niet als voorbeeld voor zijn kaart gebruikt heeft. Le Cocq verwijst trouwens in zijn schoofboek van 1714 naar die kaarten.¹⁸ De tekening van een landmeter onderaan op de kaart kan een knipoog naar de kaarten van De Dijn zijn. Bij deze komt immers een zelfportret of een tekening van een landmeter in actie op zijn kaarten meermaals voor.¹⁹ In de cartografie van de achttiende eeuw is een dergelijk zelfportret niet gebruikelijk.

16. A. VAN DEN AKKER, *Norbertus van Xanten*, op www.heiligen.net: "Hij wordt afgebeeld als bisschop...vaak vinden we aan of onder zijn voeten de verslagen ketter Tanchelm." Norbertus werd pas heilig verklaard in 1582.

17. D. VAN DE PERRE en G. VANDE WINKEL, *Overzicht van het cartografisch en landmeetkundig oeuvre van Philips de Dijn (1618-1662)*, in: *Het Land van Aalst*, 70, 2018, p. 260-262.

18. In het schoofboek van 1714, opgemaakt onder proost Andreas Le Cocq, wordt expliciet verwezen naar de opmetingen van De Dijn, die als referentie dienden om de grootte van de schooflanden te bepalen: *sijn geobligeert te conformeren sich naerden schoofboek vande voors. Abdiye ende betaelen al sulcken grootte ende breedte met de welke den respectieve voornoemde schooflanden aldaer beschreven staen ende gemeten bij mr. Philippus De Dijn, gesworen lantmeter* (RA Gent, Wedergrate, nr. 679, inleiding).

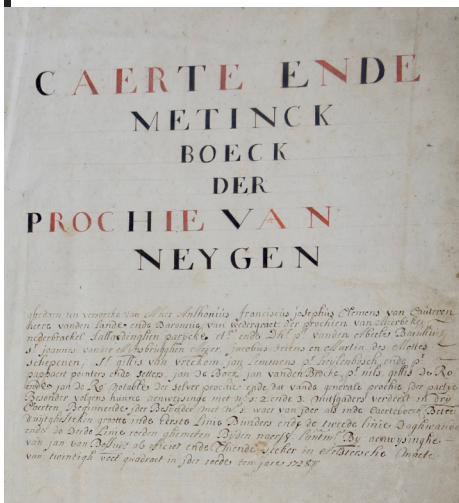
19. B. MERCKAERT, *Philips de Dijn, een leven in kaarten*, in: *Het Land van Aalst*, 70, 2018, p. 251-253.

Figuur van een landmeter op de grote kaart van Denderwindeke © foto door auteur

Voorzijde kaartboek van Neigem van Pieter van Sinaeij.
De afwisseling van rode en zwarte hoofdletters komt ook voor op de hoofding van de grote kaart van Denderwindeke.
© RA Gent, Wedergrate, nr. 669 - foto door auteur

20. RA Gent, Baronie van Wedergrate, nr. 669. De restauratie is uitgevoerd in 2012. Het kaartboek heeft als afmeting 52 x 37 cm, de kaarten 52 x 64 cm, zodat de kaarten geplooid mooi in het kaartboek passen.

21. RA Kortrijk, Plotho, nr. 13198.

22. RA Kortrijk, Plotho, nr. 13238. De kaart is onlangs overgeheveld naar het fonds Kaarten en Plannen, nr. 7382, is van papier en verkeerd in slechte staat. De datum 28 maart 1728 bovenaan op de kaart in een later schrift aangebracht, is vermoedelijk een verschrijving en moet 28 maart 1729 zijn. In de legger staan twee data: 1728 in het prohemium en 28 maart 1729 bij de ondertekening op de laatste pagina. Blijkbaar zijn hier beide data vermengd.

23. Hier wordt wel de Aalsterse maten gebruikt, zowel voor de roede, als voor de voet.

24. OCKELEY, *Kaarten van de abdij van Ninove*, 2016, p. 49.

25. BEYLS, *Repertorium*, p. 194.

Vergelijking met andere kaarten van Pieter van Sinaeij

Het kaartboek van Neigem (1728-1729)

In 1728-1729 maakte Pieter van Sinaeij een kaartboek van Neigem met drie deelkaarten in opdracht van baron Antoon van Cauteren, heer van Wedergrate. Het grote luxueuze kaartboek, begonnen in 1728 en beëindigd op 28 maart 1729, met de drie kaarten op perkament, is bewaard en onlangs gerestaureerd.²⁰ Van de legger bestaat er een meer bescheiden kopie.²¹ Op een verzamelkaart van de goederen van de baron in Neigem, eveneens van de hand van Pieter van Sinaeij, wordt in de hoofding gesuggereerd dat deze gemaakt is naar een algemene kaart van Neigem (*getrocken uyt de caerte figurative der voorseyde prochie, gemaect door den landtmeter Pr. Van Sinaeij den 28^e meert 1728*).²² Deze verzamelkaart van de drie deelkaarten, waarop alle percelen gekarteerd zijn, blijkt verloren te zijn gegaan. De bewaarde kaarten en kaartboeken laten nogmaals een vergelijking toe met de grote kaart van Denderwindeke en vertonen stijlgelijkenis, zowel in de tekening van de windroos, in de vorm en de kleuren van de letters als in de teksten. In de legger is opnieuw de gelijklopende formulering van de gebruikte maat: *in Aelstersche maete van 20 voet quadraet in ider roede*.²³

Varia

Verder zijn nog vier kaarten of landboeken van Pieter van Sinaeij bekend. Een landboek van Opwijk, gemaakt samen met Judocus de Deken, jr. in 1725-1726;²⁴ een landboek van Iddergem, opgemaakt in 1727;²⁵ een plan van 20 oktober 1729 voor de kap en de verkoop van schaarhout uit het Liedekerkebos van de

Ninoofse abdij;²⁶ een plan samen met Pieter van Damme van een opmeting van een stuk grond te Schendelbeke, gedateert 19 juni 1742.²⁷ Deze laatste twee kaarten zijn gemeten met de *Aelsterse maete van twintigh voet quadraet in ider roede* en de windrozen vertonen stijlverwantschap met deze op de grote kaart van Denderwindeke.

Deze laatste kaart, gemaakt naar aanleiding van een proces over de grenscheiding tussen twee percelen op *Den Goetsberch cauter* geeft meer inlichtingen over de persoon van Pieter van Sinaeij: *Sieur Pieter van Sinaeij, filius Hendericus, lutenant mejer der stede van Geeraersberghe ende aldaer woonachtigh, gesworen ende geadmitteerden lantmeter van stijle ende costumier,*²⁸ *oudt ontrent de twee en veertigh jaeren.*²⁹ Voortgaande op deze leeftijdsaanduiding moet Pieter van Sinaeij 28 à 30 jaar geweest zijn toen hij in Neigem en Denderwindeke werkzaam was. Zijn brevet van landmeter ontving hij van de gedeputeerden van de twee steden en het Land van Aalst.³⁰

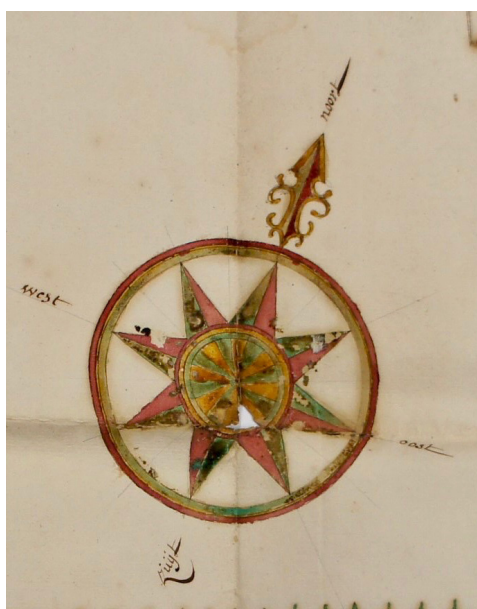
26. OCKELEY, *Kaarten van de abdij van Ninove*, p. 255, kaart 97.

27. BEYLS, *Repertorium*, p. 55 en RA Gent, Raad van Vlaanderen, nr. 26453.

28. Deskundige in het gewoonterecht, hier inzake de gebruiken over eigendomsscheidingen en erfdiensbaarheden.

29. BEYLS, *Repertorium*, p. 194 geeft in 1727 bij het landboek van Iddergem, Denderleeuw als de woonplaats aan.

30. RA Gent, Wedergrate, nr. 669, Kaartboek van Neigem, laatste blad.

Vergelijking van windrozen van Pieter van Sinaeij op de grote kaart van Denderwindeke (L), van het Neigemveld (M) en van Schendelbeke (R).
© Foto's door auteur

Wat gebeurde er met de grote kaart van Denderwindeke na 1734?

Blijkens de inventaris van de inboedel van de proosdij van Denderwindeke, opgemaakt op 30 november 1791 door A. dHoop, commissaris bij de Raad van Vlaanderen, was de grote wandkaart van Van Sinaeij toen niet aanwezig in de proosdij. Wel worden de twee kaarten van Denderwindeke van Philips de Dijn van 1639 en 1662 vermeld.³¹ De abdij van Vicoigne nabij Valenciennes (toen Frankrijk) werd in 1790 met de Franse Revolutie afgeschaft. Heeft in de tussenperiode 1790-

31. RA Gent, Raad van Vlaanderen, nr. 31585.

Gedeelte van de tweede kaart van Neigem met het kasteel, de dries, de kerk en de pastorie.
 © RA Gent, Wedergrate, nr. 669 - Foto door auteur

1791 de heer van Wedergrate of het college van burgemeester en schepenen van het Land van Wedergrate de kaart van Van Sinaeij verworven en was er speciaal voor die kaart belangstelling omdat dit de meest recente overzichtskaart van Denderwindeke was, bijna een eeuw jonger dan de De Dijnkaart? Mogelijk waren in 1791 de leggers (met de deelkaarten?) wel nog in de proosdij.³² Alleszins kwam de kaart daarna in het bezit van de gemeente Denderwindeke. Is de kaart te identificeren met *eene figurative kaart of plan dezer gemeente van het jaar 1721 in de archiven der gemeente berustende*, waarnaar op 28 november 1848 op de gemeenteraad verwezen wordt. Dit gebeurde in een voorstel aan de koning voor een nieuw gemeentewapen: *een groen veld met het gulden borstbeeld van Sinte Pieter houdende twee gouden sleutels in de regte hand en voor zich hebbende drij zilveren visschen, van achter twee gouden sleutels gekruist, al ondersteund door twee roodkleurige leeuwen?*³³ De historische bewijzen ter staving van de figuren op dit gemeentewapen zijn zeer vaag. Men verwijst naar *geloofbare aen deze gemeente behoorende stuks* waarop dit wapen (of elementen ervan?) zou voorkomen en men somt drie bewijsstukken op: een grafzerk, een landboek uit 1672 en een kaart uit 1721. Verder heeft men het over een *heuglijke overlevering dat de gemeente sedert ettelijke jaren een bijzonder wapen bezit, waarvan de bescheeden inhoudende vergunning verloren geraekt of vernield zijn.*³⁴ Mij lijkt het zeer waarschijnlijk dat in 1848 naar de bisschopsfiguur op de kaart van Van Sinaeij wordt verwezen, die voor Sint-Pieter genomen wordt. Blijft de datum 1721. Stond die toen nog op

32. Ibidem. Wijst het nr. 4 van de inventaris hierop: *Cartulaire ou denombrement general du village de Denderwindeke, repartí par cantons, 7 vol.?*

33. VAN DE PERRE en VAN HAUWE, *Een onbekende landkaart*, p. 242 en Stadsarchief Ninove, Denderwindeke, Gemeenteraadsberaadslagingen 1844-1928, f° 18 v°. Het wapenschild werd toegekend op 3 april 1849.

34. De grafzerk is er niet meer, het nog bestaande landboek van Denderwindeke van 1672 bevat geen wapenschild en voor het bestaan van een kaart uit 1721 zijn er geen aanwijzingen. Het gemeentewapen van de 19de eeuw lijkt een nieuwe creatie met verwijzingen naar het patrocinium van de parochiekerk (Sint-Pieter en de sleutels) en de Dender (drie visschen).

de kaart, is die datum verkeerd gelezen of is hij gewoon toegevoegd om aan de kaart wat meer autoriteit te geven? Het lijkt me onwaarschijnlijk dat in 1848 de gemeente Denderwindeke over twee grote landkaarten zou beschikt hebben, die in datum nauwelijks van elkaar verschilden.

35. www.madeindenderland.be
>Afbelingen>figuratieve kaart van Denderwindeke.

De rest van het verhaal is bekend. De kaart kwam na de fusie van de gemeenten (1977) in zeer verwaarloosde toestand in het stadsarchief van Ninove terecht. In 2015 werd ze gerestaureerd en ze is thans te bezichtigen in het archief, maar eveneens op de website van Erfgoedcel Denderland.³⁵

Het gemeentewapenschild van Denderwindeke, aangevraagd in 1848 en gegund op 3 april 1849. Een afbeelding op een 18de-eeuwse kaart werd o.m. als argument gebruikt voor de iconografie ervan. © Stadsarchief Ninove, Gemeente Denderwindeke, nr. 58 - Foto door auteur

Gemene gronden in vroegmodern Binnen-Vlaanderen

Reinoud Vermoesen

Gemene gronden op de rol gezet¹

Op 19 september 1611 spanden een zestal inwoners uit Nieuwerkerken, deel van het rechtsgebied van de stad Aalst, een proces in over het weiderecht van schapen in het Schependom of rechtsgebied van Aalst.² Als verweerders zijn niet alleen de wethouders van Aalst gesommeerd, maar ook de inwoners van zo wat heel het Schependom van de stad.³ De eisers argumenteerden dat het *vanouds* een ‘gemeen’ recht was om onder meer op de ‘gemene’ gronden, de schapen te laten grazen.

Meer dan 140 jaar later legden de belastinginners, de pointers en zettters, van de praterij Schaarbeek, een andere buitenwijk van Aalst, een klacht neer tegen niemand minder dan Baltazar Van Cotthem, oud-schepen van de stad en het Schependom van Aalst.⁴ In dit proces stond naast het weiderecht ook de aanspraak op de gemene gronden ter discussie. Van Cotthem had (een deel van) de gemene meers van Honegem als akkerland in cultuur gebracht en op die manier de ‘vrije’ toegang tot de gemene meers aan de ingezetenen van Schaarbeek ontzegd.

De twee processen voor de schepenbank van Aalst vormen de aanleiding voor deze studie naar de aanwezigheid van gemene gronden in Binnen-Vlaanderen, meer bepaald in de kasselrij van de Twee Steden en het Land van Aalst. De concepten ‘gemene gronden’ en ‘gemene rechten’ zijn niet eenduidig te beschrijven. In een syntheseartikel geeft Tine De Moor aan dat er een grote verscheidenheid aan gebruiksrechten (*use rights*) bestond, waarvan de gemene rechten (*common rights*) een deel vormden.⁵ Bij gemene gronden en rechten in brede zin, komen gebruiksrechten na het privaat gebruik van (privé-) eigendom.⁶ Gekend zijn onder meer de stoppelgang, het aren lezen, het beweiden van braakland en de klauwengang, allerlei gebruiksrechten zoals ook in het proces uit 1611 aan bod kwam.⁷ Bij gemene gronden in enge zin hadden gebruikers toegang tot land dat niet als privaat bezit werd beschouwd. Deze stukken land, gemene velden, gemene weiden, aarden of broeken genoemd, kenden vaak een collectieve organisatie. Het is net dit type land dat Van Cotthem zich in bovenstaand proces toe-eigende.

1. De auteur wenst Herman Van Isterdael uitdrukkelijk te bedanken voor de gewaardeerde suggesties.

2. Stadsarchief Aalst (SAA), Oud archief Aalst, nr. 37.

3. Schaarbeek, Mijlbeek, Kerrebroek, Zomergem, Popperode en Regelbrugge staan vermeld.

4. SAA, Oud archief Aalst, nr. 948.

5. Tine De Moor, “Common land and common rights in Flanders”, in: Tine De Moor, Paul Wardé en Leigh Shaw-Taylor (red.), *The management of common land in north west Europe, c. 1500-1850*, Corn publications series. Comparative rural history of the North Sea area, dl. 8, Brepols Publishers, 2002, 113-141, 117.

6. Tine De Moor, “België: hoe de gemene gronden verdwenen. Over ruimtegebruik, productiviteit en privatisering”, *Anarchistisch Jaarboek De As*, 9/138-139, 2002, 35-48, 35.

7. Stoppelgang: het recht om het vee na de oogst de stoppels te laten afgrazen. Klauwengang: zelfde als stoppelgang, maar dan het begrazen van weiden in naburige dorpen.

Vanuit een analyse van de recente literatuur over *commons*, lijkt een focus op Binnen-Vlaanderen, niet opportuun of zelfs eerder paradoxaal.⁸ Sinds de studies van Erik Thoen, Thijs Lambrecht, Reinoud Vermoesen en Pieter De Graef staat Binnen-Vlaanderen synoniem voor een door kleine bedrijven gedomineerde regio, waar gemengde bedrijfsvoering voorkwam en met een marginale rol voor gemene gronden.⁹ Zeker in de vroegmoderne tijd was de landbouw gekenmerkt door een zeer intensieve bewerking van de percelen, de zogenaamde en internationaal bejubelde *Flemish husbandry*.¹⁰ De intensificatie door snelle vruchtwisselingen, de hoge graad van bemesting, de teelten van voedergewassen en van industriële gewassen en het rigoureuze wieden, zijn maar enkele kenmerken van deze bijzondere familiale exploitatie. Toch gaf Jane Humphries al in 1990 aan dat ook voor kleine, Engelse gezinsbedrijven de toegang tot gemene gronden een cruciale bedrijfsstrategie was.¹¹ Aanspraak maken op weiderecht, op houtsprokkel en op andere gebruiksrechten én toegang tot gemene gronden zorgden net voor die extra inkomsten, of beter gesteld, voor het vermijden van dure kosten voor brandstof, veevoeder enzovoort. Het privatiseren van gemene gronden, de zogenaamde *enclosure*, had verstrekende, negatieve gevolgen voor de kleine familiebedrijven.

In de context van Binnen-Vlaanderen, gekenmerkt door intensieve, geïndividualiseerde bedrijfsvoering, lijkt er geen plaats te zijn voor collectief bezit noch voor gemeenschappelijke aanspraken. En ook in de literatuur zijn de anders zo divergerende meningen, verbazingwekkend unisono: sinds de late middeleeuwen verdwenen de gemene gronden vrijwel volledig uit Binnen-Vlaanderen en werden de gemene rechten stelselmatig beknot.¹² Anders dan in de Kempen en in enkele dorpen rond Brugge (de Gemene en Loweiden in Assebroek en Oedelem) waren gemene gronden volgens de literatuur een marginaal verschijnsel.¹³ Vanuit deze vaststellingen zal in dit artikel een gedeeltelijke reconstructie uitgevoerd worden van het absolute en relatieve belang van gemene gronden in het Land van Aalst. Laat deze bijdrage een start zijn voor een hernieuwde kijk naar dit bijzondere fenomeen, waarin dieper wordt ingegaan op de actoren, de organisatie en het belang van gemene gronden voor de lokale economie. Wie zijn de actoren? Wie maakt er gebruik van de gronden, wie heeft er toegang toe? Maar ook, wie zijn de eigenaars? En bestaan er regels over het gebruik? In deze bijdrage staat de reconstructie van de omvang centraal.

Gemene gronden en het land van Aalst

Vanaf het midden van de achttiende eeuw, verhoogde de bevolkingsgroei de druk op de grond.¹⁴ Die situatie bracht het Oostenrijkse Bewind ertoe om de gemene gronden te privatiseren en de gemene rechten af te schaffen, gebruiken die de centrale staat als overblijfselen van een achterhaald, feodaal stelsel zag, volledig in strijd met de fysiocratische beginselen en met het degelijk bestuur van een moderne staat. Het is echter maar de vraag of de intenties van de overheid ook werkelijk werden uitgevoerd.

8. Zie http://www.collective-action.info/TYP_COM.

9. Erik THOEN, "A 'commercial survival economy' in evolution. The Flemish countryside and the transition to capitalism (Middle Ages - 19th century)", in: Peter HOPPENBROUWERS en Jan LUITEN VAN ZANDEN (red.), *Peasants into farmers? The transformation of rural economy and society in the Low Countries (middle ages-19th century) in light of the Brenner debate*, Corn publications series. Comparative rural history of the North Sea area, dl. 4, Turnhout: Brepols, 2001, 102-157; Thijs LAMBRECHT, *Een grote hoeve in een klein dorp. Relaties van arbeid en pacht op het Vlaamse platteland in de 18de eeuw*, Historische economie en ecologie, Gent: Academia press, 2002; Reinoud VERMOESEN, *Markttoegang en 'commerciële' netwerken van rurale huishoudens. De regio Aalst, 1650-1800*, Historische economie en ecologie, Gent: Academia Press, 2011; Pieter DE GRAEF, *Urbs in rure? Urban manure and fertiliser improvement in 18th-century Flemish farming*, onuitgegeven Proefschrift, departement Geschiedenis, Universiteit Antwerpen, 2016.

10. Reinoud VERMOESEN, *Markttoegang*.

11. Jane HUMPHRIES, "Enclosures, common rights, and women. The proletarianization of families in the late eighteenth and early nineteenth centuries", *The journal of economic history*, 50/1, 1990, 17-42.

12. Tine DE MOOR, "Common land and common rights in Flanders", 116.

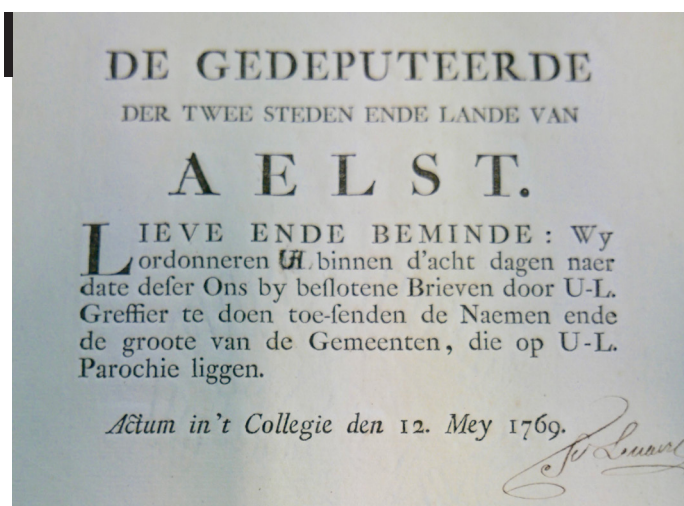
13. Tine DE MOOR, "Avoiding tragedies: a Flemish common and its commoners under the pressure of social and economic change during the eighteenth century", *Economic history review*, 62/1, 2009, 1-22; Maïka DE KEYZER, "The impact of different distributions of power on access rights to the common wastelands: the Campine, Brecklands and Geest compared", *Journal of institutional economics*, 9/4, 2013, 517-542.

14. Reinoud VERMOESEN, *Markttoegang*.

Op 12 mei 1769 ondernamen de gedeputeerden van de Twee Steden en het Land van Aalst een poging om de gemene gronden in de kasselrij in kaart te brengen. De bevraging past dus in een bredere tendens waarbij de centrale en regionale overheden in de loop van de achttiende eeuw, de 'ongebruikte' gronden wilden vermarkten.¹⁵ Een van de speerpunten in het overheidsbeleid vormde de privatisering van de gemene gronden. Geheel in het discours van de fysiocraten, maar ook van de groeiende overheidsstatistiek, ondernamen de overheden verschillende pogingen om de aanwezigheid van gemene gronden te kwantificeren.

15. Tine De Moor, "Common land and common rights in Flanders", 125.

Omzendbrief van het kasselrijbestuur 1769
© SAA, Archief Land van Aalst, nr. 4298

In de daaropvolgende jaren ondernam het kasselrijbestuur een nieuwe poging. Zo ook op 5 november 1778 wanneer het startschot werd gegeven voor een omvangrijke enquête over de aanwezigheid en het functioneren van gemene gronden in het graafschap Vlaanderen. De Raad van Vlaanderen stuurde een *regulative* naar de kasselrijbesturen die op hun beurt de parochies aanschreven om binnen de veertien dagen na de publicatie van de omzendbrief, *de genomen resolutie by gesloten brieven*, terug te zenden.¹⁶ Dit besluit diende een lijst van de *gemeenten, driesschen ofte heyden* te bevatten alsook een lijst van de personen die pretendeerden toegang te hebben tot die opgesomde gemene gronden. De intenties van het kasselrijbestuur én vermoedelijk ook voor (een deel van) de Raad van Vlaanderen én de centrale overheid, komen duidelijk voor het voetlicht.¹⁷ Na de opsomming van de aanwezige gemene gronden, vraagt het landscollege immers 'welke partyen [...] voor het gemeene-best te dienen in gebruykbaere stukken verdeelt ende publikeleyk verscheynst te worden ten profyte van de prochie'.¹⁸ De doelstelling van de (regionale) overheden lijkt kristalhelder: overgaan tot de privatisering van de gemene gronden. Juist uit de recurrentie van die initiatieven, is af te leiden dat die pogingen niet succesvol waren en men niet verder raakte dan een rudimentaire oplijsting. Dit wordt bevestigd in het syntheseartikel van Tine De Moor.¹⁹

16. SAA, Archief Land van Aalst, nr. 1077.

17. Zie ook Chris Vandenbroeke, *Agriculture et alimentation*, Belgisch centrum voor landelijke geschiedenis, dl. 49, Gent: Belgisch centrum voor landelijke geschiedenis, 1975, 45.

18. SAA, Archief Land van Aalst, nr. 1077.

19. Tine De Moor, "Common land and common rights in Flanders", 125.

LYSTE

VAn de Gemeenten, Heyden ende Driefflŷchen, gelegen binnen de Prochie van gemackt by de Gedeputeerde van de twee Steden ende Lande van Aelŷt, ingevoige de Regulative van Haere Majesteits Raede van Vlaenderen van den 5. November 1778, ten fine van hier ontrent binnen de 14. dagen naer de gedaene publicatie by Wethouderen, ter interventie van Gedeputeerde van groote Gelande ende Notabele, te nemen resolutie ende aen het Collegie van de voorzeyde Gedeputeerde toe-te-zenden, als mede te doen influuieren aen den Heere van de Prochie, ende andere particuliere, die op de voorzeyde Heyden, Driefflŷchen ofte Gemeenten recht van Planten pretendieren, om hun daer ontrent schriftelyk te declarieren binnen de Maend naer infinuatie: Alles, ingevolge de voorzeyde Regulative, peremp-toirement ende op pene van verŷtekinge.

Alvooren	gelegen binnen
de voorz. Prochie, groot	ooft
zuyd	west noord

Lyste van de gemeenten, 1778

© SAA, Archief Land van Aalst, nr. 1077

De casus Merelbeke illustreert dat de procedure tot oplijsting van de gemene gronden vaak stroef verliep. In de maanden mei en juni 1769 ging de plaatselijke officier Thomas Van den Broeck van start met de oplijsting van de *ghemeenten* in de parochie en het bevragen van de betrokkenen.²⁰ Voor het kwantificeren van de gronden kon hij, net zoals andere griffiers en officieren, gebruik maken van de landboeken van de parochie.²¹ Op 26 mei 1769 volgde het antwoord op de ordonnantie, namelijk een lijst van de *ghemeenten* in Merelbeke, samen zestien bunder en zeven roeden of bijna twintig hectare groot. Ter vergelijking, de Gemene Weide te Assebroek (Brugge) was ongeveer 50 hectare groot en de Loweiden te Oedelem (Beernem) had een omvang van 30 hectare. De officier gaf tevens aan dat hij alle *ghelanden*, zowel *insetenen* (inwoners van de eigen parochie) als *afsetenen* (inwoners van andere parochies) zou convoceren om op die manier te achterhalen wat de meningen waren over een mogelijke privatisering van de gemene gronden van Merelbeke. Volgens Tineke Van de Walle zijn de *ghelanden* of aangelanden de gebruikers van deze gemeenschappelijke gronden: 'zij die leefden aan de grenzen'.²² Toch mag men deze omschrijving niet veralgemenen. Voor de tijdsgenoot was het meestal heel duidelijk wie toegang had tot de gemene grond.

Op 15 juni 1769 volgde een nieuw schrijven: *den officier Thomas Van den Broeck [...] dat hij op den sesden, sevensten, achtsten, negensten ende thienden deser hadde gheinsinueert alle de inghesetenen ende ghebruyckers der voorseyde prochie van Merlebeke bestaende in tweehondert acht huysshaudende lieden ten fine van ophedent ten neghen uren voormiddagh te compareren in de herberghe de Swaene binnen de selve prochie omme te resolveren op de apparente te doen vercoopinge der ghemeenten liggende binnen de selve prochie.*²³

Uit het document van Van den Broeck blijkt dat 54 personen aanwezig waren op de verschillende zittingen. Nemen we aan dat elke persoon het huishoudhoofd was, dan waren 26% van de Merelbeekse gezinnen vertegenwoordigd. Is dit aandeel een afspiegeling van de toegang tot de gemene gronden voor de bedrijfsvoering? De vraag blijft nog even open.

20. SAA, Archief Land van Aalst, nr. 4314.

21. Pieter BEYLS, *Een werck seer schoon ghemeten. Studie van de archiefvorming en de terminologie van de landboekhouding in het graafschap Vlaanderen (16de - 18de eeuw). Casus kasselrij Oudenaarde en Land van Aalst*, Brussel: Algemeen rijksarchief, 2012; Pieter BEYLS, *Ex cultura abundantia. Repertorium van Oost-Vlaamse landboeken, prijziboeken, gebruikboeken, ommelopers en bijbehorende kaarten*, Brussel: Algemeen rijksarchief, 2016.

22. Tineke VAN DE WALLE, *Van twee wallen eten? De stadsrand als overgangzone tussen stad en platteland in de late 15de en 16de eeuw. Casus Oudenaarde*, onuitgegeven Proefschrift, departement Geschiedenis, Universiteit Antwerpen, 2019, 288.

23. SAA, Archief Land van Aalst, nr. 4314. Volgens Jozef De Brouwer telde Merelbeke in het midden van de achttiende eeuw ongeveer 1000 inwoners. Het aantal van de 208 huishoudens, waarvan sprake, lijkt hiermee in overeenstemming. Jozef DE BROUWER, *Demografische evolutie van het Land van Aalst 1570-1800*, Brussel: Pro Civitate (Gemeentekrediet. Historische uitgaven 18), 1968.

36 namen werden opgelijst *'de welcke hebben gesustineert dat alle de ghemeenten liggende binnen dese prochie bestaende [...]sullen blijven ten proffijte van de inghesetene omme met hunnen beesten ghepastureert te worden op den voet ende ghelijckx van oudts gheploghen ende in consequentie van dien hebben sij jehens de apparente vercoopinghe der selve gemeenten verclaert te protesteren'*.²⁴ De personen wijzen dus op het gebruik van *oudts*, waarbij ingezetenen, die verder als groep niet gedefinieerd worden, aanspraak konden maken op de gemene gronden voor het weiden van de dieren.

Een ander geluid was echter te horen bij zestien namen waarvan zeven de titel *'sieur'* droegen, *'de welcke gheconsideert hebbende dat door dien de selve gemeenten t'allen tijden van het jaer ende in onbequame saisoenen, jae in de tijdt dat die nog niet eenmael van het water noch niet ontbloot en sijn, ghepastureert worden met eenen grooten nomber van hoornbeesten, peerden, veulens ende swijnen selfs dickwils al eer dat er noch eenig gers te vinden is, welcke grootte quantiteyt van beesten den wortel ende struijck van het gers in den gront trampelen ende de selve ghemeenten ten grooten deele tot moraessen converteren, sulcx dat de beesten die aldaer ter pasturagie gestelt worden sonder dat sij andere norituren hebben daer op niet en connen subsiteren [...] beesten van het ghemelde ghemeente weghloopen ende de omliggende vruchten beschaedighen'*.²⁵ De tweede groep, weliswaar in de minderheid stelde het onomwonden. De gemeenschap *'gheen proffijt en heeft omme dat die [ghemeenten] ligghen als eenen gront sonder beesten waer aenne de noodighe culture ontbreekt'*.²⁶ Hiermee vertolkt de groep een mening die door verschillende actoren, zowel door tijdgenoten als later door bepaalde onderzoekers is overgenomen en wat nog het meest eloquent wordt weergegeven door de metafoor van de *'tragedy of the commons'*.²⁷ In 1968 beschreef Garrett Hardin hoe middeleeuwse gemene gronden door overexploitatie werden geruïneerd. De oorzaak lag bij het egoïsme van de gebruikers, die als vrijbuiters hun eigenbelang lieten primeren boven dat van de gemeenschap. In het verslag van de officier komen dergelijke elementen inderdaad aan bod. De gemene grond werd voortdurend, doorheen het hele jaar gebruikt, zonder dat er klaarblijkelijk een beperking in de tijd gold. Op die manier kon het grasland zich onmogelijk herstellen. Toch is de visie van Hardin ondertussen onderuit gehaald, wat de argumentatie van de zestien gezinshoofden net des te interessanter maakt, omdat zij juist de gevolgen van het *freerider*-gedrag aankaartten.²⁸ Recent onderzoek toont immers aan dat juist het collectief beheer van gemene gronden, met duidelijke regels en sancties, aan de basis lag van de persistentie van gemene gronden en rechten.²⁹

Bovendien haalde de minderheidsgroep nog een argument aan, dat zeker gehoor zou vinden bij het kasselrijbestuur. Indien de parochie zou overgaan tot het privatiseren van de gemene gronden, dan konden de gebruikers van die percelen belast worden en aldus bijdragen aan de quote die de parochie moest ophoesten. Gemene gronden werden in de regel niet opgenomen in de belastingen,³⁰ waardoor de lasten over *minder* gebruikers verdeeld werden, ook *'ende ghevolgentlijck dat de selve lasten door de generaleteijt van de prochie gedraeghen worden waerinne notoirelijck contribueren veele aerme personen, weduwen ende weesen die door hunne afgelegentheijt van de selve ghemeenten gheen het minste voordeel en connen hebben'*.³¹ Niet alleen het vooruitzicht van een aanpassing van de belastingvoet, door een stijging van de penningen, moet een aantal facties als muziek in de

24. SAA, Archief Land van Aalst, nr. 4314.

25. SAA, Archief Land van Aalst, nr. 4314.

26. SAA, Archief Land van Aalst, nr. 4314.

27. Garrett HARDIN, "The tragedy of the commons", *Science*, 162/3859, 1968, 1243-1248.

28. Tine De Moor, "Avoiding tragedies".

29. Maïka De Keyzer, *Inclusive commons and the sustainability of peasant communities in the medieval Low Countries*, Rural worlds: economic, social and cultural histories of agricultures and rural societies, New York: Routledge, 2018. Tine De Moor, "Avoiding tragedies".

30. Van de 192 opgelijste gemene gronden in 1778, waren er 181 waarop geen zetting werd betaald (94%). Zie ook Tineke VAN DE WALLE, *Van twee wallen eten?*, 288.

31. SAA, Archief Land van Aalst, nr. 4314.

oren hebben geklonken, ook het feit dat arme gezinnen, weduwen en wezen, minder belast zouden worden, was voor hen uiterst positief. Niet zo zeer vanuit een onberispelijk christelijk altruïsme, maar wel omdat op die manier de lokale armeninstelling, de Tafel van de Heilige Geest, minder belast zou worden.³² Ook een ander argument van de groep trok de financiële kaart. Bij verkoop van de gemene gronden, zouden omwonenden hun bedrijf kunnen vergroten. Bovendien konden de opbrengsten gebruikt worden voor de afbetaling van de hypothecaire rentes die de parochie was aangegaan.

Er was ook nog een derde groep die een eerder gematigd standpunt innam: *'het saude convenieren dat de voorghemelde ghemeenten in plaetse van vercoopinghe ten profijtte van de prochie ende tot elcx gherief publicquelyck a la hanche [à la hache = hamerslag?] sauden verpacht worden'*.³³ Geen verkoop, dus, wel een verpachting aan de hoogste bieder in het voordeel van de parochierekening. De procedure was echter nog niet afgelopen. Op 19 juni 1769 nodigde de officier *'d'heeren uytsetene groote gegoede ende ghelande der prochie'* uit. De kerkelijke en wereldlijke grootgrondbezitters kwamen samen in *'de stadt Ghendt in de herberghe het gauden hooft'*. Opnieuw was het de intentie om de mening van deze groep in kaart te brengen, maar dit verliep niet volgens plan. De *gheconvoecerden* wilden immers laten onderzoeken of er niet meer gemeenten in de parochie aanwezig waren, bovenop de geschatte 20 hectare.

Overduidelijk was er geen eensgezindheid in de dorpsgemeenschap, noch tussen gebruikers en bezitters. Verder onderzoek moet uitwijzen of hier een sociaaleconomische opdeling tussen de facties mogelijk is. Men kan immers er van uitgaan dat de titulatuur een meer vermogende groep veronderstelt. Een analyse van belastinglijsten of staten van goed zou uitsluitel kunnen brengen.³⁴ Alleszins is duidelijk, dat dit soort documenten een bijzondere rijke schat vormt voor het inzicht in lokale, rurale dorpsgemeenschappen.

Gemene gronden in het land van Aalst

Op basis van de antwoorden die de parochies formuleerden en terugzonden, maakte het landscollege een synthese. Met de nodige voorzichtigheid is hieruit een reconstructie van de omvang van de gemene gronden in de kasselrij te destilleren, die de basis kan vormen voor verder onderzoek naar de actoren, de regelgeving en dergelijke meer.

Behoedzaamheid is echter het sleutelwoord, zoals duidelijk blijkt uit de casus Merelbeke. Men kan er immers niet van uitgaan dat de officieren en griffiers, waarheidsgetrouw de omvang van de gemene gronden én de standpunten van de betrokkenen weergaven. Maar hadden ze er belang bij de oppervlakte van de gemene gronden te over- of te onderschatten? Zelfs indien ze in alle eerlijkheid de gegevens van de grootte wilden doorgeven, dan nog waren ze aangewezen op de schattingen in de landboeken van de parochies. Zoals eerder reeds aangegeven, kwamen de gemene gronden niet altijd voor in die fiscale bronnen, aangezien die percelen zelden werden belast.³⁵

32. Thijs LAMBRECHT en Anne WINTER, "De vele gezichten van zorg. Armoede en armenzorg op het platteland in het graafschap Vlaanderen tijdens de achttiende eeuw", *Tijd-Schrift*, 7/1, 2017, 45-57.

33. SAA, Archief Land van Aalst, nr. 4314.

34. Reinoud VERMOESEN, "Over wezen en wafelijzers. Mogelijkheden en beperkingen van staten van goed in het historisch onderzoek", *Bladwijzer. Wegwijs met Heemkunde Vlaanderen*, 1/2, 2011, 1-16.

35. Tineke VAN DE WALLE, *Van twee wallen eten?*, 288.

Bovendien blijkt uit de inventaris dat een antwoord van verschillende parochies ontbrak. Kwamen gemene gronden in die dorpen niet voor? Is het antwoord niet verstuurd of is het document verloren gegaan? Alleszins blijkt dat van de 158 parochies, er slechts 66 een dossier hebben ingediend in 1769, tegenover 68 in 1778. Nog meer in het oog springend, is dat slechts 37 parochies beide enquêtes hebben opgevolgd. Niet alle verslagen bevatten echter de oppervlaktes van de gemene gronden. In dit opzicht is de enquête van 1778 het meest bruikbaar, aangezien 67 van de 68 parochies de omvang opgaf. In de bevraging van 1769 is dit slechts 56 op 66.³⁶

36. Ook de parochies die geen gemene gronden hadden en dit expliciet aangaven, horen bij de 56 (1769) en 67 (1778).

37. In de enquête van 1778 zijn Overboelare en Goeferinge samengenomen. Op basis van de opgegeven omvang, vermeld in de enquête van 1769, kan men de oppervlakte van de gemene gronden in Overboelare schatten op 98,39 hectare. Omdat er geen gegevens voorhanden zijn voor Goeferinge in 1769, zijn de cijfers voor dit dorp niet opgenomen.

Centrum- en spreidingsmaten van de vermelde oppervlakte van gemene gronden in de verslagen van 1769 en 1778 voor de dorpen van het Land van Aalst

		1769	1778
N	Valid	56	67
	Missing	102	91
Gemiddelde		8,2282	6,1145
Mediaan		,8696	1,7000
Standaarddeviatie		20,65325	13,69964
Minimum		,00	,00
Maximum		116,83	98,39
Som		460,78	409,67
Percentielen	25	,0000	,5700
	50	,8696	1,7000
	75	6,4928	5,5300

Bron: SAA, Archief Land van Aalst, nr. 1077 en 4314

De gemiddelde oppervlakte in de rapporten bedroeg in 1769 meer dan acht hectare, terwijl in 1778 dit slechts 6,1 hectare was (figuur 3). De gegevens zijn in beide jaren rechtsscheef getrokken: heel veel dorpen gaven een beperkte oppervlakte aan, terwijl slechts enkele entiteiten omvangrijke gemene gronden telden. Hoewel er duidelijke uitschieters waren, zo geven de enquêtes aan dat de grootste, geaggregeerde, aangegeven oppervlakte bijna 120 hectare bedroeg (Onkerzele 117 hectare in 1769), toch telden drie kwart van de dorpen, gemeten door percentiel 75 (75% van de dorpen), een omvang van gemene gronden die niet groter was dan 6,5 hectare (1769) en 5,5 hectare (1778). In relatieve termen zou volgens de verslagen, in de dorpen met de grootste oppervlakte aan gemene gronden, dit aandeel respectievelijk 14% en 13% geweest zijn. Gemiddeld was dit slechts 1,2% en 1%.³⁷

Centrum- en spreidingsmaten van het aandeel oppervlakte van gemene gronden ten opzichte van het totaal van het dorp in de verslagen van 1769 en 1778 voor de dorpen van het Land van Aalst

		1769	1778
N	Valid	54	64
	Missing	104	94
Gemiddeld		1,2059	1,0623
Mediaan		,3850	,295
Standaardafwijking		2,66491	2,13258
Minimum		,00	,00
Maximum		14,03	12,95
Som		65,12	67,99
Percentielen	25	,0000	,1425
	50	,3850	,2950
	75	1,1450	1,1525

Bron: SAA, Archief Land van Aalst, nr. 1077 en 4314

gemene gronden per dorp op kaart gezet. Daarnaast zijn deze cartografische gegevens vergeleken met de kaart van de waterlopen en de bodemstructuur. Uit een analyse van kaarten 1 en 2 blijkt dat er een ruimtelijke clustering aanwezig was.³⁹ Niet alleen lijken beide kaarten de gegevens uit de enquêtes te bevestigen, ze geven duidelijk aan dat er concentraties van dorpen zijn, waar het aandeel van de gemene gronden relatief hoog was. Opvallend genoeg, zijn die ruimtelijke clusters vooral te situeren in het zand en zandlemig gebied in het stroom- en riviergebied.⁴⁰ Onder meer in het noordwesten van de kasselrij, waaronder delen van het Land van Rode, en het zuidoosten, ten zuiden van Geraardsbergen, zijn concentraties op te merken.

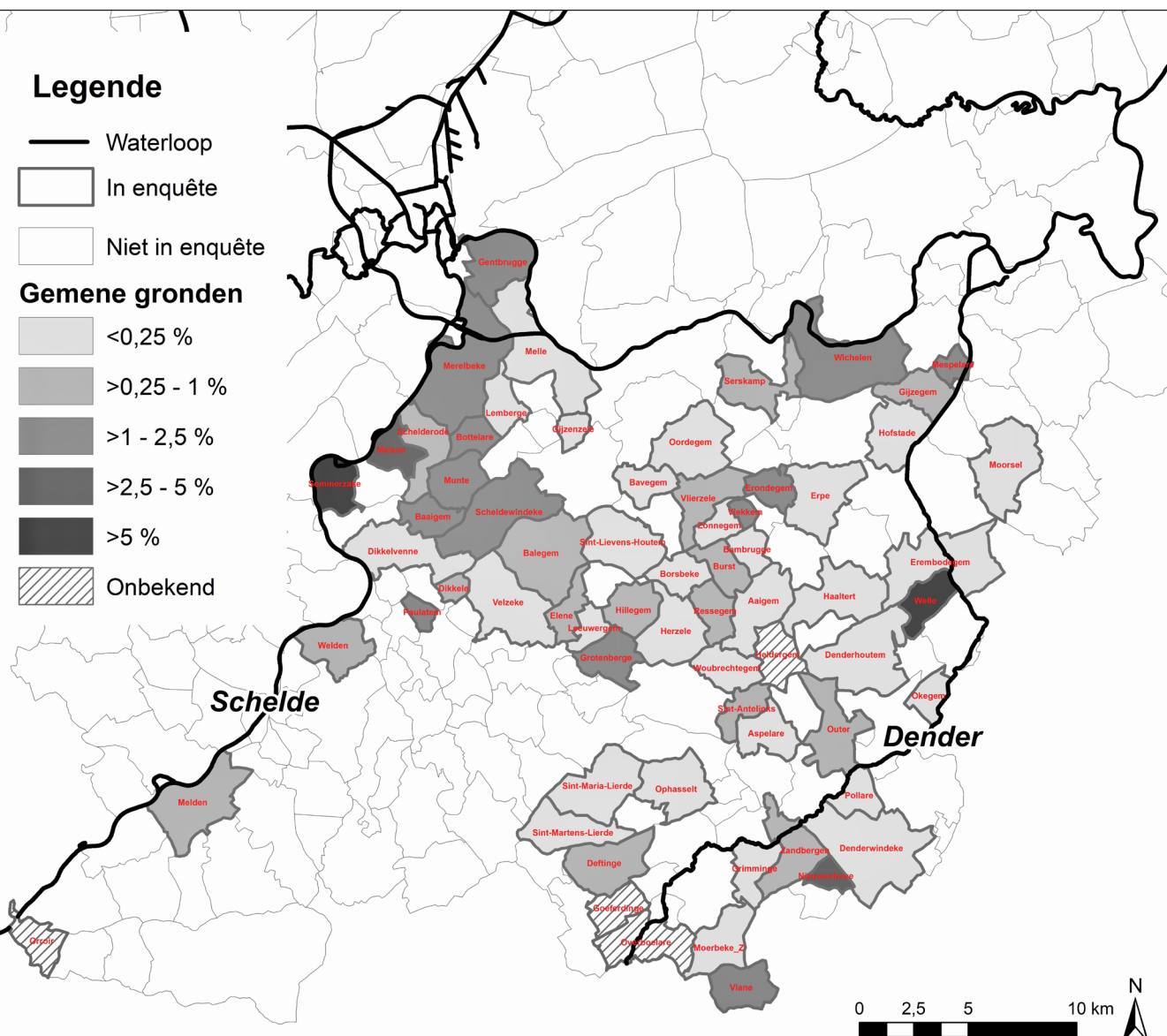
39. Zie voorgaande opmerking over Goeferdinge en Overboelare.

40. In mindere mate was het ook een kleigebied.

41. Gemene gronden berekend op centroid van het dorp. *Kernel density estimation* berekent de dichtheid van een kenmerk (aandeel gemene gronden) in een entiteit rond die kenmerken.

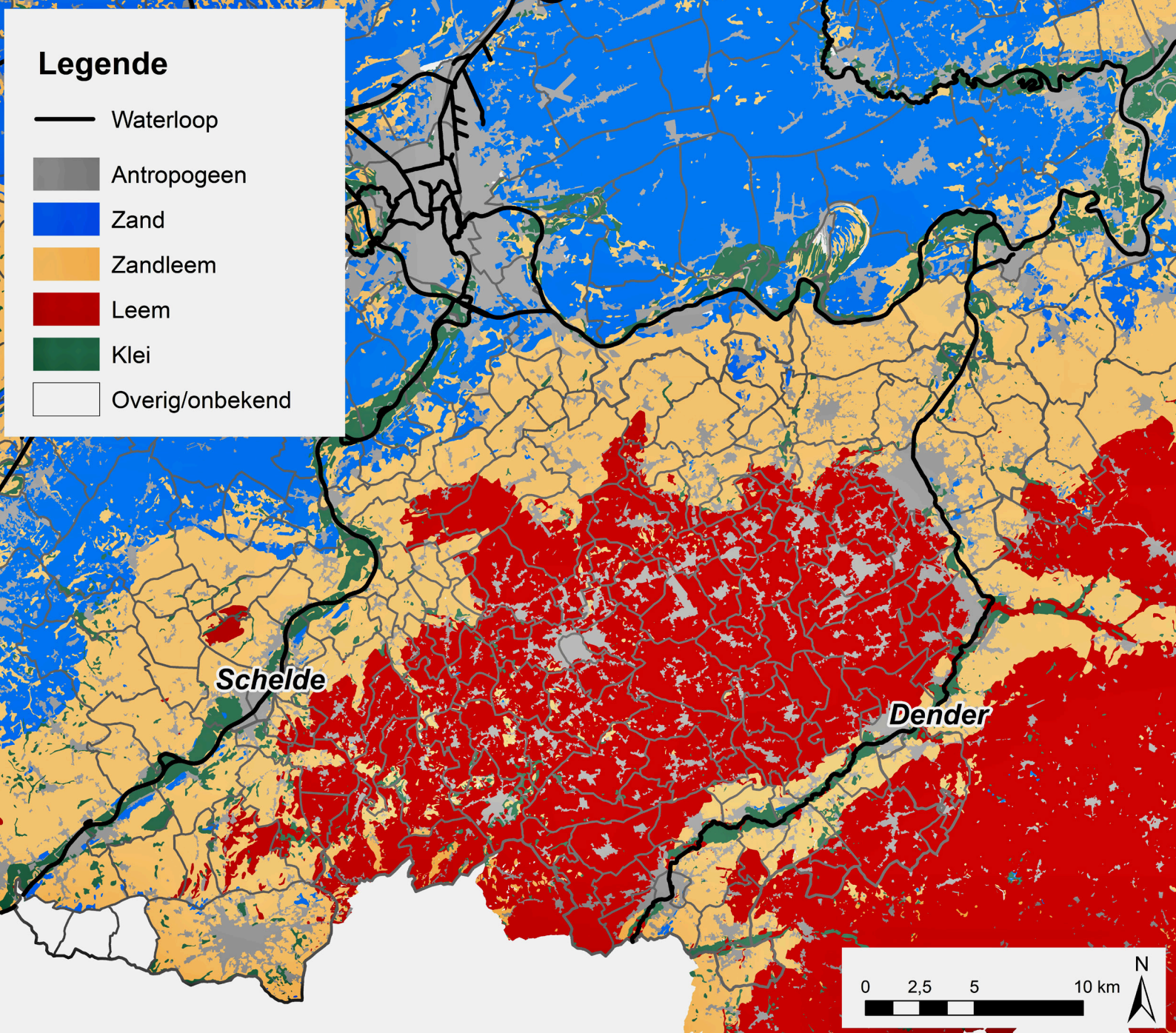
Het lijkt er dus sterk op dat de aanwezigheid van de Schelde en de Dender een belangrijke verklarende variabele is in de aanwezigheid van gemene gronden. Verder micro-onderzoek zal moeten uitwijzen of het hier inderdaad gaat om velden en driesen in alluviaal gebied, maar alleszins geven gewogen dichtheidskaarten, gebaseerd op de *Kernel density estimation*, aan dat hogere dichtheden te vinden zijn in de nabijheid van waterlopen.⁴¹

Aandeel gemene gronden per parochie in het Land van Aalst, 1778, SAA, Archief Land van Aalst, nr. 1077 en 4314.
 Bewerking door Iason Jongepier (Centrum voor Stadsgeschiedenis, Universiteit Antwerpen), Ghistorical Antwerp en Hercules Foundation

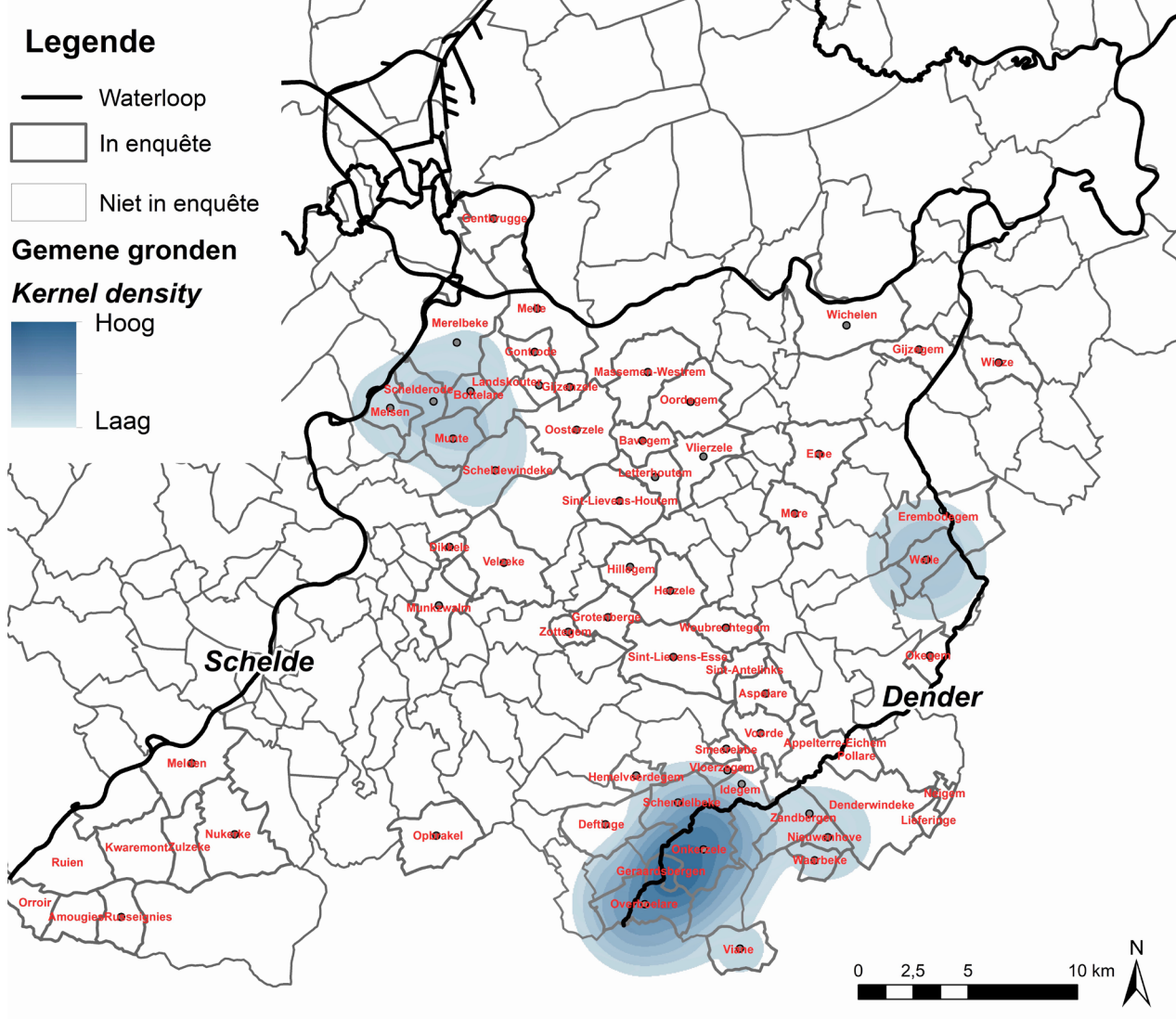

Legende

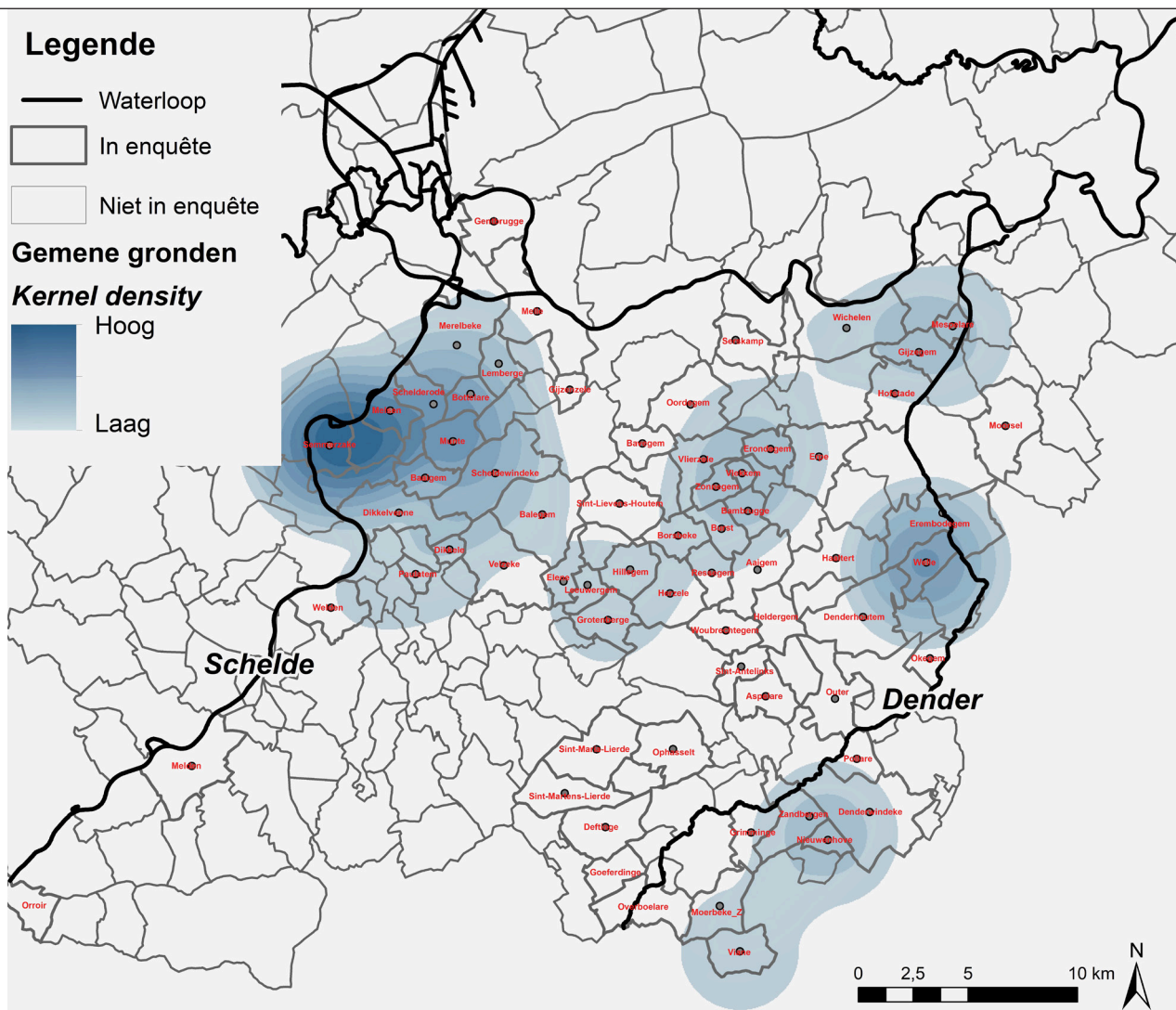
- Waterloop
- Antropogeen
- Zand
- Zandleem
- Leem
- Klei
- Overig/onbekend

Waterlopen en bodem. *Bewerking door Iason Jongepier (Centrum voor Stadsgeschiedenis, Universiteit Antwerpen), Ghistorical Antwerp en Hercules Foundation*

Ruimtelijke clusters. *Bewerking door Jason Jongepier (Centrum voor Stadsgeschiedenis, Universiteit Antwerpen), Ghislain Antwerp en Hercules Foundation*

Ruimtelijke clusters. *Bewerking door Jason Jongepier (Centrum voor Stadsgeschiedenis, Universiteit Antwerpen), Ghislain Antwerp en Hercules Foundation*

Voorlopige resultaten

Met de casus van het Land van Aalst in deze bijdrage is de veronderstelde afwezigheid van gemene gronden in Binnen-Vlaanderen weer legd. Hoewel in enkele dorpen er een substantieel aandeel van de oppervlakte een gemeenschappelijk gebruik kende, was dit echter niet in de meerderheid van de parochies het geval. Over het algemeen, hadden de driesen en velden een geringe omvang. De dorpen met grote gemene gronden kunnen zeker de vergelijking met de Brugse casus met de Gemene en Loweiden in Assebroek en Oedelem aan. Maar wat met de parochies met een meer bescheiden oppervlakte aan gemene gronden?

Diepgravend onderzoek naar de betrokken actoren en het functioneren van de driesen en velden is nodig. Niettegenstaande het meer marginale verschijnsel in de meeste dorpen in Binnen-Vlaanderen, staat of valt het belang van dit fenomeen met de toegang die gezinnen hadden tot de gemene gronden. Zoals uit eerder onderzoek blijkt, halveerde in de kasselrij de beschikbare grond per huishouden in de loop van de achttiende eeuw van vijf hectare naar tweeënehalf hectare.⁴² Grond- en pacht prijzen swingden de pan uit. Voor een doorsnee gezin nam de toegang tot gemene gronden, in brede en in enge zin, de druk van de spreekwoordelijke ketel. Vanuit die optiek moet de ondertussen goed onderzochte lokale economie van Binnen-Vlaanderen herbekeken worden.⁴³

42. Reinoud VERMOESEN, *Markttoegang*, 71.

43. Reinoud VERMOESEN, "Paardenboeren in Vlaanderen. Middelaars en de commercialisering van de vroegmoderne landelijke economie. Regio Aalst 1650-1800", *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis*, 7/1, 2010, 3-37.

De schilderijen en het hoofdaltaar in de kerk van Erwetegem, een poging tot identificatie

Geert Van Bockstaele

Hoofdaltaar met schilderij

Dr. Arnout Janssens, die zijn doctoraat in Rijsel over de zeventiende-eeuwse beeldhouwkunst in de Zuidelijke Nederlanden heeft verdedigd, was al te graag bereid om het altaar te bespreken. Zijn nieuwe opdracht heeft dat evenwel niet meer toegelaten. Hij hoopt in rustiger tijden toch de draad weer op te nemen. Heel wat gesprekken met hem en bezoek aan de kerk zijn zeer verhelderend geweest voor dit artikel, waarvoor mijn dank.

Algemeen wordt aangenomen dat het hoofdaltaar van de kerk van Sint-Pietersbanden in Erwetegem (Zottegem) afkomstig is van de Sint-Veerle- (Pharaïldis-)kerk te Gent. Frans De Potter en Jan Broeckaert waren de eerste die dit in hun bijdrage over de gemeenten van Oost-Vlaanderen noteerden.¹ Zoals meestal, vermelden zij geen bron voor die bewering. Later nemen de samenstellers van 'Bouwen door de eeuwen heen' de stelling van de twee auteurs over.² Die versie is moeilijk houdbaar als we de turbulente geschiedenis van die Gentse kerk even nagaan.³

De Sint-Veerlekerk, die rechtover het Gravensteen stond en waar het kapittel van kanunniken de diensten leidde, kent twee grote bouwfases, één in de volle middeleeuwen en één na de godsdienstoorlogen, op het einde van de zestiende eeuw. In de periode van 1566 tot 1579 werd ze geplunderd en verkocht men veel roerende stukken. In 1581 werd ze voor een groot deel afgebroken. Alleen de dwarsbeuk en de toren bleven overeind. De dwarsbeuk werd ingericht als de nieuwe kerk, die vanaf 1585 opnieuw toegankelijk was. Veel resultaat hebben die aanpassingen niet opgeleverd want in 1614 verhuisde het kapittel naar de Sint-Niklaaskerk, aan de huidige Korenmarkt gelegen. De deels afgebroken Sint-Veerlekerk deed dan alleen nog dienst voor een dagelijkse mis, sermoenen en catechismusonderricht. In 1736 was de kerk opnieuw verlaten en werd ze gesloopt. Het jaar nadien heeft men ze tot een woonhuis omgebouwd. Recent archeologisch onderzoek heeft die evolutie kunnen bevestigen.⁴

Bij de studie van het hoofdaltaar van Erwetegem moet men een onderscheid maken tussen het eigenlijke portiekaltaar, dat voornamelijk uit marmer bestaat en een klein deel uit geschilderd hout, en het schilderij.

1. F. DE POTTER – J. BROECKAERT, *Geschiedenis van de gemeenten der Provincie Oost-Vlaanderen*, Gent 1900.

2. *Bouwen door de eeuwen heen*, Inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur, Deel 5n 2, Provincie Oost-Vlaanderen, Arrondissement Aalst, Gent, 1978, p. 813.

3. Met dank aan Dr. Annelies Somers en Daniel Liévois (+) voor de ruime informatie.

4. WILLY BUNTINX e.a., *Archiefvormers in het gerechtelijk arrondissement Gent*, Deel III, Privaatrechterlijke instellingen en Verzamelingen, Brussel, 2008, p. 406 e.v. en Archeoweb.gent

Hoofdaltaar in de kerk van Erwetegem (Zottegem). - Foto door Arnout Janssens

Hoofdaltaar

Tot onlangs situeerde men het barokaltaar in de zeventiende eeuw en het schilderij, dat de kroning van Onze-Lieve-Vrouw voorstelt, in de achttiende eeuw. Uit de bouwgeschiedenis van de Sint-Veerlekerk mogen we afleiden dat er na het vertrek van het kapittel in 1614 niet veel investeringen meer werden gedaan. De hoofdactiviteit vond immers in de Sint-Niklaaskerk plaats. Ik kan mij moeilijk indenken dat er na het vertrek van het kapittel nog geldschieters of confrérieën te vinden waren die in de bijna verlaten en gehalveerde Sint-Veerlekerk zo'n duur altaar wilden oprichten. Op welke bronnen hebben Frans De Potter en Jan Broeckaert zich gesteund om te beweren dat het altaar en schilderij afkomstig zouden zijn van die kerk? Ik heb er het raden naar.

Een mogelijkheid is wel dat men gemakshalve van de Sint-Veerlekerk sprak, terwijl men in feite het had over een altaar of kapel in de Sint-Niklaaskerk, waar de kanunniken van Sint-Veerle sinds 1614 dienst deden. Overigens werd in de achttiende eeuw de kerk omschreven als 'de collegiale kerk van Ste-Pharaildis tot Sint-Niklaas'. De beide auteurs hadden dus geen volledig ongelijk als ze het over de Sint-Veerlekerk hadden, terwijl ze in feite de Sint-Niklaaskerk bedoelden. In afwachting van grondige studies over de beide kerken blijft de vraag vanwaar het portiekaltaar komt, onopgelost.

Schilderij 'Kroning van Maria'

Dezelfde auteurs beweren ook dat het schilderij eveneens uit de Sint-Veerlekerk komt en vermoedelijk van de achttiende eeuw is. Ook hier gelden dezelfde argumenten als bij het portiekaltaar. Het is derhalve zeer waarschijnlijk dat het schilderij afkomstig is van de Sint-Niklaaskerk. Maar ook voor die stelling zijn er bezwaren. Vooral omdat in de achttiende eeuw twee ambtenaren een overzicht hebben gegeven van de aanwezige schilderijen in die kerk. Geen van beide maakt melding van een schilderij met 'De kroning of Hemelvaart van Maria' als thema. De eerste ambtenaar, De Sadeleire, was nogal vaag in zijn beschrijving.⁵ Zo schrijft hij in 1734 regelmatig '*in de volgende cappelle en is niet raers*' of '*het outaer stuck, in de cappelle van Gembloux, is van Cleef*'. De tweede ambtenaar is in 1777 veel concreter en geeft telkens het thema weer evenals de naam van de schilder.⁶ Ik mag dan ook aannemen dat die laatste ambtenaar alle schilderijen, die toen in de kerk hingen, heeft beschreven en dat er dus geen sprake is van een werk met de kroning van Maria als thema. Zo blijft de vraag vanwaar het schilderij komt, ook hier onbeantwoord.

Wel weten we dat het altaar en schilderij er na de bouw van de nieuwe kerk in Erwetegem, einde achttiende, begin negentiende eeuw, zijn terecht gekomen. Dankzij de uitvoerige visitatieverslagen van de zeventiende en de achttiende eeuw zijn we bovendien vrij goed ingelicht over de oude kerk, zowel wat het interieur als het exterieur betreft. Het decanaal visitatieverslag van 1717 meldt dat het hoofdaltaar en het tabernakel gemarmerd zijn, met andere woorden dat het toen nog van hout was en niet van marmer. In een ander verslag van 1774 is er sprake van het bestaan van twee schilderijen aan de beide zijaltaren maar niet aan het hoofdaltaar. De kerk werd in 1779 afgebroken en de nieuwe werd pas in

5. Stadsarchief Gent, De Sadeleire, *Beschryvinge der 7 parochiale Kercken der stadt Ghendt, haere raeriteyten van schilderyen ende door wat meesters die gemaect syn, geschreven door den procureur De Sadeleire, circa 1734*, met uitgave door Ch. Piot, *Rapport à Mr. Le Ministre de l'Intérieur sur les tableaux enlevés à la Belgique en 1794 et restitués en 1815*, Brussel, 1883, p. 128 – 129.

6. Idem, p. 139 – 140.

Schilderij van het hoofdaltaar, met links onder het wapenschild van Maria-Anna Cuyck.
Foto door Arnout Janssens

Wapenschild van Maria-Anna Cuyck, opdrachtgeefster van het schilderij.
Foto door Arnout Janssens

7. RAG (Rijksarchief Gent), Modern kerkarchief, Parochies, Erwetegem, nr. 131. GEERT VAN BOCKSTAELE, *Inventarissen van de parochiearchieven van Zottegem*, Reeks II, Inventarissen nr. 2, Zottegem, Oost-Vlaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis, p. 34 en GEERT VAN BOCKSTAELE, 'De Staercke: een familie van architecten, aannemers, schrijnwerkers en beeldsnijders uit Michelbeke en Nederbrakel', *Het Land van Aalst*, LXVIII, 2016, p. 13 – 14.

1792 'voorlopig', ingezegend. De officiële plechtige inwijding vond in 1832 plaats. Zoals in veel parochies profiteerden de kerkbesturen tijdens de Franse revolutie van de sluiting van abdijen en kloosters om voor een relatief goed prijsje heel wat kerkmeubilair aan te kopen. Het is mogelijk dat ook het kerkbestuur van Erwetegem hiervan heeft gebruik gemaakt en *via via* het altaar heeft aangekocht. Bewijzen hiervan hebben we niet. Wel weten we dat hun orgel op die manier werd aangeschaft. Dit is afkomstig van het gesupprimeerd klooster van de zusters Marollen uit Oudenaarde (1805). De lokale bronnen melden ook dat men, ondanks de moeilijke omstandigheden, in de periode 1790 – 1802, toch nog in staat was om een preekstoel, biechtstoelen en een communiebank aan te kopen.⁷ Nergens is er evenwel sprake van de aankoop van een toch vrij duur altaar met schilderij. Het blijft dus een raadsel vanwaar dit mooie barokaltaar in Erwetegem komt en wanneer het er terecht is gekomen.

De restauratie van het schilderij in 2013 bracht plotseling licht in de duisternis.⁸ Men had namelijk vastgesteld dat er onderaan links van het schilderij een wapenschild op stond. Ongetwijfeld zou dit wapenschild ons leiden naar de eigenaar of alleszins naar de schenker of opdrachtgever van het schilderij. Het wordt omschreven als 'Op goud met twee dwarsbalken van lazuur (blauw), beladen met acht merletten'. De merletten, ook wel mereltjes genoemd, zijn vogeltjes zonder bek en poten. Soms lijken ze op kuikens of eendjes. Meestal zijn ze in het zwart afgebeeld. Dit dier komt in de Lage Landen samen met leeuwen en adelaars in de heraldiek het meest voor.⁹ Er is wel een probleem met de kleur op het wapen. In de heraldiek geldt het principe dat er geen metaalkleur (geel of zilver) op metaalkleur kan worden gebruikt. Hier is dat wel het geval. De dwarsbalk is in zilver en de basiskleur is goud en dat kan niet. Vermoedelijk heeft een vroegere restaurateur zich vergist omdat bepaalde kleuren niet meer goed te onderscheiden waren. De 'fout' kan alleszins niet bij de laatste restauratie gebeurd zijn, want foto's die vóór de restauratie genomen werden, tonen dezelfde kleuren.

Dankzij de hulp van Dr. Annelies Somers van het Rijksarchief te Gent en Daniël Lievois (†) weten we dat dit wapenschild toebehoort aan de familie van Cuyck of Kuyck. Vermoedelijk is een lid van die familie de schenker of de sponsor van het schilderij geweest en heeft hij of zij daarom zijn/haar wapenschild laten aanbrengen. Steekproeven in de archieven van zowel de Sint-Veerlekerk als van de Sint-Niklaaskerk en navraag bij specialisten van de Gentse geschiedenis konden evenwel geen enkele link leggen tussen die familie en één of andere Gentse kerk. Tot wanneer we de vraag aan Pieter-Jan Lachaert voorlegden, diensthoofd van het Gentse Stadsarchief en voordien Stadsarchivaris van Oudenaarde. Hij signaleerde mij dat een lid van de familie van Cuyck in de Sint-Niklaaskerk gehuwd was. Meteen zaten we op het goede spoor. Maria-Anna Philippina van Cuyck van Mierop huwde er op 22 september 1670 met Abraham van Hoobrouck d'Aspen, heer van Asper, Zingem en Axelwalle, gelegen in Heurne (Oudenaarde), en schatbewaarder van Gent. Het jaar voordien waren zij met speciale toelating van de Gentse bisschop in de abdij van Ename gehuwd. Maria-Anna was immers protestantse en moest daarvoor dispensatie krijgen. Volgens bepaalde bronnen huwden zij eerst in 1669 in de abdij van Ename, waar toen Antoine De Loose abt was, en later in Gent. Maria-Anna van Cuyck was de dochter van Pierre, heer van Calslagen en Marie Anne de Taye. Abraham van Hoobrouck was de zoon van Louis, heer van Asper en Zingem en van Livine Dormael, dame van Axelwalle. Abraham en Maria-Anna hadden vijf kinderen: Karel-Frans, overleden in 1727, Hendrik-Karel, die kanunnik werd van de Sint-Baafskathedraal, overleed in 1742 en is in de zesde straalkapel begraven, Anna Catharina, die in 1743 overleed, Maria-Theresia die intrad bij de zusters van het Gentse Sint-Barbaraklooster, waar zij priorin was van 1708 tot 1723¹⁰ en Jan-Lodewijk, die met Isabella d'Azuara huwde.

Abraham stierf op achttien augustus 1678 en werd in de kerk van Asper begraven, waar zijn grafsteen nog steeds aanwezig is. Volgens sommige websites zou Maria-Anna na het overlijden van haar man een tweede keer gehuwd zijn, maar dat moet ontkend worden. Maria-Anna overleed de dertiende augustus 1689 en werd eveneens in de kerk van Asper begraven.

8. Zottegem, Dekanaal secretariaat, Archief, Erwetegem, nr. 450, 2 delen. De restauratie geschiedde door Hilde Weissenborn van de firma Richardson – Weissenborn uit Brugge.

9. HONORE ROTTIER en MARC VAN DE CRUYS, *Heraldiek, Wapens kennen en herkennen*, Leuven, Davidsfonds, 2004, passim.

10. CH. VAN SIMAEY, *Prieuré de Sainte Barbe dit Joris Vrancx à Gand*, in: *Monasticon belge*, VII, Province de Flandre Orientale, deel 4, Luik, 1984, p. 842.

Grafsteen van Abraham van Hooibrouck, heer van Asper, en Maria-Anna Cuyck in de kerk van Asper.
- Foto door Arnout Janssens

Op basis van al die gegevens is het niet uitgesloten dat Maria –Anna van Cuyck naar aanleiding van haar huwelijk in de Sint-Niklaaskerk, of na haar bekering tot het katholiek geloof, aan een schilder de opdracht heeft gegeven om een doek met als thema een scène uit het leven van haar patroonheilige ‘Kroning van Maria’ te maken. Het Erwetegems schilderij zou dus van kort na hun huwelijksjaar 1669 – 1670 en zeker van vóór 1689, jaar van haar overlijden, dateren. Gevoelig ouder dan wat tot hiertoe werd aangenomen.¹¹ Het blijft niettemin een raadsel hoe het komt dat zo’n belangrijk schilderij niet in de beschrijvingen van de achttiende-eeuwse ambtenaren voorkomt.

Aanbidding van het Kind Jezus door de herders

Het linker zijaltaar bevat een vrij groot schilderij dat enkele jaren geleden gerestaureerd is.¹² Het resultaat mocht er zijn en prompt zorgde het kerkbestuur voor een reproductie van zes postkaarten. Als identificatie geeft men op: ‘Anonieme Vlaamse Meester, begin achttiende eeuw’. Blijkbaar is er ook van dit schilderij weinig geweten. Het wordt voor de eerste keer in 1774 vermeld wanneer de landdeken, J. B. Bertrand, toenmalig pastoor van Appelterre, verslag uitbrengt van zijn bezoek aan de kerk van Erwetegem.¹³ Dat betekent dat het schilderij vóór de afbraak van de oude kerk al aanwezig was. Onbekend is de schilder ervan. Wel heeft Albert Ysabee uit Gent bij de restauratie van het schilderij in 1977, tijdens het pastoraat van Guy Declercq, een notitie gemaakt over de vermoedelijke schilder. Hij denkt dat het schilderij moet toegeschreven worden aan Willem-Jacques Herreyns, een Antwerps schilder die leefde van 1743 tot 1827 en die veel van dergelijke thema’s heeft geschilderd.¹⁴ In de Koninklijke Musea van Schone Kunsten te Brussel hangt overigens een schilderij met een gelijkaardig thema ‘De aanbidding der wijzen’.¹⁵

11. EM. AUGUSTE HELLIN, *Histoire chronologique des évêques et du chapitre exempt de l'église*, p. 299, 331-332 en 514. JOACHIM CASTELAIN, ‘Leen ter Haverie’, deel II, in: *Handelingen van de Geschiedkundige en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde...*, XXIX, 1987, p. 26 – 44. Met dank aan Pieter-Jan Lachaert en Rik Castelain voor de informatie.

12. Zottegem, Dekenaal secretariaat, Archief kerk van Erwetegem, nr. 445.

13. JOZEF DE BROUWER, *Bijdrage tot de geschiedenis van de kerkelijke instellingen en het godsdienstig leven in het Land van Aalst tussen 1621 en 1796*, Deel II, De parochiekerken, Dendermonde, 1975, p. 639.

14. GEERT VAN BOCKSTAELE, *Inventarissen van de parochiearchieven van Zottegem...*, p. 26 en p. 73.

15. Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, Departement Oude Kunst, *Inventarisatocatalogus van de oude schilderkunst*, Brussel, 1984, p. 143.

De bevrijding van Petrus uit de gevangenis

Een derde schilderij hangt aan het rechter zijaltaar en behandelt een scène uit het martelaarschap van de patroonheilige van de kerk: Sint-Pieter in de banden. Ook dit schilderij hing al in de kerk in 1774. Frans De Potter en Jan Broeckaert beweren dat dit schilderij ‘een gewrocht, zoo men beweert, van eenen inwoner dezer parochie’ is. Albert Ysabee wijst dit schilderij toe aan Pierre van Hanselaere, een schilder die te Gent in 1786 geboren is en er in 1864 overleden is. Hier is Albert Ysabee zeker fout, want de schilder is later dan de eerste melding van het schilderij geboren. Waarom zou het ook niet van dezelfde schilder zijn als die van de Aanbidding van de herders. Het is alleszins op hetzelfde ogenblik in de kerk geplaatst.¹⁶

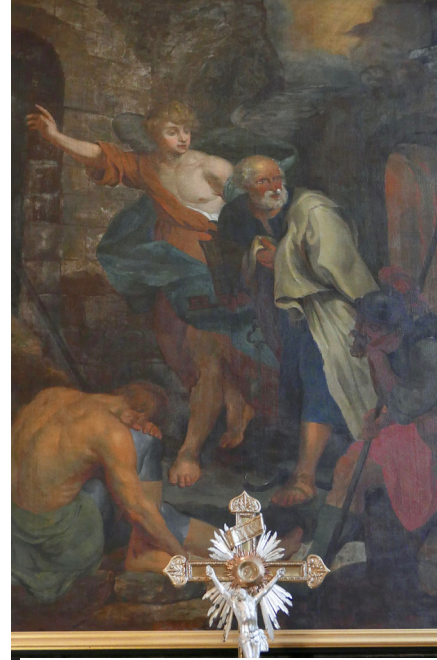
Muurschilderingen

Zoals in veel kerken werden in de negentiende en begin twintigste eeuw de binnenmuren rijkelijk met neogotische schilderijen versierd. In Erwetegem waren die tot het hoofdkoor beperkt en zijn al een tijdje, wellicht in de jaren 60 van vorige eeuw, verdwenen of overschilderd. Die waren het werk van de gebroeders Janssens uit Nevele, die later naar Gent verhuisden en veel kerken met neogotische motieven hebben versierd.

De Kruisweg

Tijdens de ‘beeldenstorm’ van de jaren 60 en 70 van vorige eeuw heeft men in Erwetegem de veertien staties van de kruisweg laten hangen. Gelukkig, want het zijn waardevolle schilderijen op doek. Lange tijd was men onwetend over de schilder en de periode, waarin de kruisweg in de kerk terecht kwam. Tijdens de inventarisatie van het kerkarchief vond ik bij de kwitanties en mandaten, die pas vanaf 1900 bewaard zijn, één die uitzonderlijk teruggaat tot 1849. En dat was precies het ontvangstbewijs van de levering van de kruisweg. Uit dit documentje blijkt dat op 21 maart 1849 niet de kerkfabriek maar pastoor Jacobus Franciscus Nelis 795 frank aan een zekere J. De Loose betaalde ‘tot voldoening eener geleverden kruisweg’. Deze transactie vond in Sint-Niklaas plaats. Onderaan de kwitantie voegt de pastoor er aan toe dat het geld afkomstig was van collecten ‘De pecunia collecta pro viam crucis’.¹⁷ Niet de kerkfabriek betaalde maar de inwoners van Erwetegem zorgden voor het nodige geld.

Wie zijn die twee personen? J. F. Nelis was in Zele op 10 maart 1793 geboren. Na zijn wijding te Mechelen werd hij achtereenvolgens onderpastoor in Zingem, Bazel en Melle. In 1838 werd hij pastoor te Iddergem en vanaf 1 juni 1848 tot aan zijn dood op 4 februari 1867 was hij pastoor van Erwetegem. De aankoop van de kruisweg moet men dus situeren binnen het eerste jaar van zijn nieuwe functie. Met die veertien staties is het interieur van de kerk, die dateert van einde achttiende eeuw en het begin van de negentiende eeuw, ongeveer afgewerkt. Later zullen er nog enkele heiligenbeelden bijkomen en zal pastoor Claus in 1928 nieuwe brandglasramen in het koor laten plaatsen, die op karton getekend waren door de Gentse kunstenaar Edmond De Maertelaere (1876 – 1938) en uitgevoerd door de firma Coppejans eveneens uit Gent.

De bevrijding van Petrus uit de gevangenis
- Foto door Arnout Janssens

16. Ook dit altaar werd gerestaureerd: Zottegem, Dekanaal secretariaat, Archief, Erwetegem, nr. 453.

17. RAG, Modern kerkarchief, Parochies, Erwetegem, nr. 220. GEERT VAN BOCKSTAELE, ‘Inventarissen van de parochiearchieven van Zottegem’, in: *Oost-Vlaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis*, Reeks II, Inventarissen, nr. 2, p. 32, nr. 124/2. Nadat de archieven van Zottegem in 2015 naar het RAG werden overgedragen, heeft men de nummering aan het nieuwe computersysteem aangepast en heeft de kwitantie nu als nr. 220. IGNACE DE WILDE, ‘De Loose’ een 19-eeuw schildersgeslacht, 1769 – 1885, Zele, 1985.

Statie Kruisweg - Foto door Arnout Janssens

Over de persoon die de staties leverde is er wat verwarring. Er zijn immers twee schilders die de naam van Jan de Loose dragen. De eerste betreft Jan Jozef de Loose (Zelee, 1769, 22 november – Sint-Niklaas, 4 februari 1849). De tweede is Jan de Loose (Gent, 1809, 20 maart – Sint-Niklaas, 15 mei 1851). De oudste was een schilder die tot 1825 actief was in Zelee en van af dat jaar leraar en directeur van de Tekenenacademie te Sint-Niklaas werd, waar hij ook stierf. Hij was bovendien leerling van de reeds vermelde W.J. Herreyens.

De jongste was een stiefzoon van de vorige. Andere beweren dat hij in feite de echte zoon was van Jan. Lange tijd ging hij door als Jean-Benoit van Langenhove. Hij kreeg immers de naam van zijn ongehuwde moeder Anna Catharina van Langenhove. Deze laatste zal na het overlijden van de eerste vrouw van Jan in 1822 met hem huwen. Jean-Benoit zal zich vrij vlug laten doorgaan als Jan de Loose. Ook hij is een schilder, zij het een minder bekwame. Vader de Loose heeft vrij veel kruiswegen geschilderd, elf in totaal.¹⁸ Van zijn zoon is er tot hertoe slechts één gekend en die hangt in de Sint-Pieterskerk te Hamme.

Anderhalve maand na het overlijden van Jan Jozef de Loose (vader) koopt de pastoor van Erwetegem van J. de Loose (zoon) de veertien staties. De kwitantie vermeldt niet dat de zoon die kruisweg gemaakt heeft, wel dat hij het geld heeft ontvangen voor de levering ervan. Als we de staties van Erwetegem vergelijken met die van de vader en ook van de zoon, dan is het duidelijk dat de stijl goed aansluit met de kruiswegen van de vader en niet van de zoon. Ook al komt de kruisweg van Erwetegem niet voor op de lijst van de werken van vader de Loose, toch mogen we aannemen dat die van Erwetegem eveneens van zijn hand is. Alleen weten we niet wanneer Jan de Loose die geschilderd heeft, evenmin wie de opdrachtgever was. Wellicht heeft pastoor J.F. Nelis bij zijn aankomst in Erwetegem (juni 1848) vrij vlug contact gezocht met Jan de Loose, die hij als Zelenaar goed moet gekend hebben. Het is evenwel niet duidelijk of de oude de Loose kort voor zijn dood nog een kruisweg heeft geschilderd. Wellicht stond er één in zijn atelier, die oorspronkelijk voor een andere kerk bestemd was. Opvallend is dat de kruiswegen die hij in de periode 1822 – 1840¹⁹ schilderde meer aansluiten bij die van Erwetegem, terwijl die in de kerk van Meerdonk en van 1843 dateert, grondig verschilt van de andere. Daarom vermoed ik dat die van Erwetegem uit zijn vroegere periode dateert. Hoe dan ook, Erwetegem bezit sinds 1849 een tot nu toe ongekend werk van Jan Jozef de Loose.

Over die kruiswegen schrijft de kunsthistoricus *'De kruiswegen van Jan Jozef de Loose mogen kunsthistorisch gezien wel interessant genoemd worden maar bekeken vanuit zuiver artistiek oogpunt wordt hen doorgaans een beperkte waarde toegedicht'*.²⁰ Wat verder schijft hij *'bereikt Jan Jozef in een aantal staties een merkwaardige expressiviteit...'* Of nog *'Een ander merkwaardig gegeven is de authenticiteit van elke kruisweg, zelfs geen enkele statie is identiek'*. Wat ook de esthetische waarde is van de kruisweg, hiermee is een nieuw werk bekend geworden van Jan Jozef de Loose en meteen ook een 12de kruisweg.

18. Ignace DE WILDE, o.c., p. 162 – 179.

19. Kruiswegen van Jan Jozef de Loose vindt men in de kerken van Doel, Heestert, Hulst, Kerselare, Meerbeke, Meerdonk, Moerzeke, Sint-Niklaas, college, en Verrebroek

20. IGNACE DE WILDE, *'De Loose...'*, p. 159 – 161.

In 2014 zijn achteraan de kerk drie schilderijen aangebracht. Dankzij de bemiddeling van Amand Durieu, die van 1985 tot 2010 pastoor van de Sint-Laurentiuskerk van Ename was en na zijn pensioen in de pastorie van Erwetegem verblijft, en dankzij de inzet van deken Hans Vandenhoven, werden drie schilderijen uit de kerk van Ename door de kerkfabriek in bruikleen gegeven. Die schilderijen, zoals overigens ook die welke de kerkfabriek van de O.-L.-Vrouwparochie van Zottegem onlangs verwierf, zijn volgens A. Durieu, op hun beurt afkomstig van de benedictijnenabdij van Ename. Sinds de grondige restauratie van de Sint-Laurentiuskerk, die van Ottoonse oorsprong is, werden alle stukken die niet pasten bij die stijl, uit de kerk verwijderd en ondergebracht in een weinig beschermde locatie. Met de ontlending zijn de schilderijen opnieuw goed beschermd en beveiligd. De drie van Erwetegem hebben als thema: de geseling van Jezus, de Heilige Cecilia en de Heilige Dorothea. Alle drie zijn ze vrij groot (230 en 250 x 130). De Gentse restaurateur Paul Aelman heeft de schilderijen voor een eerste maal in 1931 gerestaureerd.²¹ In 2006 – 2007 werden de schilderijen door L. Snauwaert en Anne, Catherine Olbrechts nogmaals onderzocht en na restauratie voor ‘voorzichtig transport’, goedgekeurd.²²

De ‘Geseling of bespotting van Jezus’ wordt door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium of kortweg KIK in de zeventiende eeuw gesitueerd evenals de ‘Heilige Dorothea’ terwijl men de ‘Heilige Cecilia aan het orgel’ in de achttiende eeuw plaatst. Verder onderzoek naar identificatie is nodig. Wel weten we dat de Oudenaardse schilder Simon de Pape (1623 – 1677) veel werken voor de abdij van Ename heeft geschilderd en dat die in het begin van de negentiende eeuw naar de parochiekerk van Ename werden overgebracht. Twee ervan, de geseling en de Heilige Cecilia, bevatten algemeen gekende thema’s in de christelijke iconografie. De derde is minder bekend.

De Heilige Dorothea
- Foto door Arnout Janssens

De Heilige Dorothea is gekleed met een rijkelijk versierde gele mantel en een wit kleed. Zij draagt in haar rechterhand de palm van de martelares. Voor haar staat een jongetje met een schaal vol met rozen en appels. Deze afbeelding verwijst naar haar marteldood ten tijde van keizer Diocletianus (303). Zij werd om haar christelijk geloof gedood. Toen zij op weg was naar de executieplaats zei haar advocaat, Theophilus, al spottend ‘*Als je in het paradijs bent, denk er aan om mij wat bloemen en vruchten te zenden*’. Toen zij op het schavot neerknielde stond plotseling voor haar een knaap met een schotel met rozen en appels. Daarop zei ze ‘*brenge die naar Theophilus*’.²³ Waarom de Heilige Dorothea op een schilderij van een abdij afgebeeld staat, is mij niet duidelijk, ook al is zij de patrones van de bloemisten, de tuiniers en de bierbrouwers.

21. RAG, Parochies, Ename, nr. 106 en 688.

22. CHRISTINA VANDENBUSSCHE – VAN DEN KERKHOVE, Fotorepertorium van het meubilair van de Belgische bedehuizen, Provincie Oost-Vlaanderen, kanton Oudenaarde, Brussel, KIK, 1978, p. 40. Ename – zijn abdij – zijn kerk, Catalogus van de gelijknamige tentoonstelling, 1969, p. 13, nr. 27, 28 en 31. GEERT, MARIA, JULIEN en MARC VAN BOCKSTAELE, *Inventaris van de Sint-Laurentiusparochie te Ename, Zottegem*, 2018, nr. 124 en 125.

23. JAMES HALL, *Hall's iconografisch handboek, Onderwerpen, symbolen en motieven in de beeldende kunst*, Leiden 1993, p. 89. JO CLAES, ALFONS CLAES en KATHY VINCKE, *Sanctus. Meer dan 500 heiligen herkennen*, Leuven, Davidsfonds, 2002, p. 180 – 181. ROSA GIORGI, *Heiligen 365 dagen kunst en geloof*, Thot, Roularta books, 2010, p. 84.

Besluit

Onderzoek naar de identificatie van de schilderijen en schilderijen in de kerk van Erwetegem heeft iets opgeleverd, maar veel vragen blijven open. Ik heb de problematiek ervan verfijnd en beter afgebakend, maar echte antwoorden op de vraag vanwaar het marmeren hoofdaltaar komt en wie zijn de schilders van de drie altaarstukken bleven uit. Verder onderzoek in het archief van de Gentse Sint-Niklaaskerk, waar het kapittel van de Sint-Veerlekerk in 1614 introk, is nodig evenals gegevens omtrent de familie Cuyck, wiens wapen op het schilderij *Kroning van Onze-Lieve-Vrouw* van het hoofdaltaar staat. Wel mogen nu al aannemen dat, met de ontdekking van het wapen van de familie Cuyck, het doek in opdracht van Maria-Anna werd geschilderd, wellicht naar aanleiding van haar huwelijk in de Gentse Sint-Niklaaskerk in 1670 met de heer van Asper en Zingem. Het schilderij mogen we dan ook in die periode situeren.

Kunsthistorici kunnen bevestigen of het schilderij aan het linkse zijaltaar van de *Aanbidding van de herders* wel degelijk van W.J. Herreyns is. Ook de vragen omtrent *De bevrijding van Petrus uit de gevangenis* blijven onopgelost. Alleen weten we dat beide schilderijen al in 1774 in de kerk hingen en dat zij de enige stukken zijn die afkomstig zijn van de oude kerk. Wellicht komt er een tijd dat men de neogotische muurschilderingen van de gebroeders Janssens in het koor terug vrij maakt.

Gelukkig hebben we de schilder van de kruisweg kunnen identificeren evenals de omstandigheden waarin die in Erwetegem belandde. Pastoor Nelis, afkomstig van Zele, kende goed de Zeelse schilder Jan Jozef de Loose, ook al was die toen al in Sint-Niklaas gaan wonen. Overigens sluit de stijl goed aan bij de andere kruiswegen die J.J. de Loose heeft geschilderd. Moeilijker is het om te achterhalen wie de schilders zijn van de doeken die onlangs uit de kerk van Ename werden aangebracht en zeer waarschijnlijk afkomstig zijn van de benedictijnenabdij van Ename. Ook hier is verder onderzoek in de abdijsarchieven noodzakelijk.

Nogmaals moet ik vaststellen dat het gebrek aan een goed bijgehouden kerkarchief mij verhinderd heeft om op de vele vragen een duidelijk antwoord te geven. Dit toont nogmaals aan hoe belangrijk het is om archief in het algemeen en het kerkarchief in het bijzonder goed bij te houden. Zonder bronnen is er geen geschiedenis.

Het beeld van Jan de Lichte. - Het beeld van Jan de Lichte van de hand van de Geraardsbergse beeldhouwer Roel D'Haese, dat destijds wegens politieke en financiële gevoeligheden noch in Aalst, noch in Zottegem een plek vond. Via een omweg in het groene Middelheimpark (1987) kwam het uiteindelijk terecht voor het nieuwe Antwerpse Justitiegebouw (2009). Het beeld werd gemaakt op vraag van het Louis Paul Boon-genootschap als eerbetoon voor deze Aalsterse schrijver.

De bende van Jan de Lichte

op VTM

Wouter Van der Spiegel

Historisch gezien is het altijd interessant als een geschiedkundig thema het schouwt tot Tv-feuilleton. Het gevaar bestaat echter dat er een loopje wordt genomen met de historische werkelijkheid. Veel Amerikanen kennen hun presidenten enkel van de film: JFK, Nixon, Lincoln, ... En dat beeld klopt niet altijd met de werkelijkheid, ook al is de realiteit soms straffer dan de fictie.

Maar dat biedt historici dan weer de gelegenheid om historische kanttekeningen te plaatsen die het beeld uit de film dichter bij 'de' historische waarheid brengen. Voor de geschiedkundig vereniging *Het Land van Aalst* is het dan ook een zegen dat bendeleider Jan de Lichte (1723-1748) binnenkort een TV-vedette wordt. Tijdens de Oostenrijkse periode was hij namelijk actief in diverse gemeenten van het historische Land van Aalst. Steracteurs als Mateo Simone, Tom Van Dijck, Stef Aerts en Ruth Beeckmans staan garant voor kwaliteit en het zou wel eens kunnen dat deze tiendelige historische TV-reeks wordt uitgeroepen tot een Vlaamse topreeks.

Als we afgaan op de trailer zou de bende van Jan de Lichte, die vanaf najaar 2018 de Vlaamse huiskamers had moeten veroveren, veel weg hebben van Robin Hood en zijn kompanen die semipermanent het woud van Sherwood als uitvalsbasis gebruikten om te stelen van de rijken in het laat-middeleeuwse Engeland. Misschien is het ook een beetje vorm gegeven naar die andere bende die iets later en iets verder westwaarts Vlaanderen onveilig maakte, nl. de Bende van Baekeland. Zij namen het niet echt op tegen de Franse bezetter, maar kwamen er wel mee in aanraking door hun rooftochten op het einde van de 18de eeuw. Opnames vonden reeds plaats in het Kluisbos, het kasteel van Beauvoorde en de Grote Markt van Veurne.

Producent Dirk Impens, bekend van Oscarnominaties voor *Daens* en de *Broken Circle*, houdt een slag om de arm door gebruik te maken van het etiket 'historische fictiereeks'. De scenaristen Christophe Dirickx (*De Helaasheid der Dingen*) en Benjamin Sprengers (*Beau Séjour*) baseerden zich voor de prestigieuze TV-reeks '*De bende van Jan de Lichte*' op het gelijknamige boek van Louis Paul Boon uit 1957 waarin Jan de Lichte gestalte krijgt als vrijheidsstrijder, een tedere anarchist en een idealistische socialist *avant la lettre*. In realiteit was

Jan de Lichte een ordinaire boef, een gewetensloze bandiet die bij zijn criminele activiteiten het gebruik van geweld niet schuwde. In het beste geval zou je hem een slachtoffer van de kansarmoede kunnen noemen met een moeilijke of ongelukkige jeugd die trachtte te overleven door kruimeldiefstallen, maar steeds dieper in het moeras van de misdaad wegzakte met brutale overvallen. Toen de “zaken” minder goed gingen, schrok hij er niet voor terug een dolk in de rug van zijn trawanten te steken, letterlijk en figuurlijk.

De bende van Jan de Lichte opereerde in de streek Aalst-Geraardsbergen-Oudenaarde in de jaren 1740. De toename van het pauperisme liep samen met de inval en de plunderingen van de Franse troepen ten tijde van de Oostenrijkse Successie-oorlog (1740-48) waardoor Pruisen, Frankrijk en Spanje probeerden van de troonsbestijging van keizerin Maria Theresia gebruik/misbruik te maken om hun positie te verbeteren. Na de slag bij het Henegouwse Fontesnoy (11/5/1745) werd ons land 3 jaar lang bezet door de Franse legers onder leiding van Maurits van Saksen, op bevel van Lodewijk XV.

Op 14/2/1747 was Jan de Lichte nog gezeseld, gebrandmerkt en levenslang verbannen uit het Land van Aalst. Op 28/9/1748 organiseerden de kasselrijen van Kortrijk, Oudenaarde, Aalst en Dendermonde een razzia tegen de uit 130 leden bestaande roversbende. Op het proces werd de bende niet minder dan tien moorden, zeven moordpogingen en 105 diefstallen met braak en zakkenrollerij ten laste gelegd. Jan de Lichte werd samen met vier andere bendeleden 270 jaar geleden geradbraakt op de Grote Markt te Aalst.

Naast de tv-reeks werd er bovendien eind maart 2019 in het belfort op diezelfde Grote Markt een escaperoom geopend volledig in het teken van Jan de Lichte. Na een inleidend filmpje over de rooftochten van de bende kom je in een, volgens de uitbaters, realistisch nagebouwde middeleeuwse herberg terecht die net bestolen werd door de rovershoofdman. Door allerhande raadsels op te lossen kunnen de deelnemers Jan de Lichte te pakken krijgen. Vermits er nog ruimte over is, zou er voor de zomervakantie zelfs nog een 2de escaperoom geopend worden met een vervolgverhaal. Fans van geschiedschrijving, historische fictie en/of escaperooms kunnen dus met spanning uitkijken naar deze op stapel staande projecten. Als de uitbaters spreken van een realistisch nagebouwd decor van *middeleeuwse* herbergen om een achttiende-eeuwse situatie tastbaar te maken, dan wordt het uitkijken naar deze nieuwe vorm van historisch toerisme.

Verder lezen:

S. DE FEYTER. *De bende van Jan De Lichte. – Het Land van Aalst*, jrg. XXXIII, 1981, p. 169-253.

D. MERTENS. *Criminaliteit in de stad Aalst en op het platteland van het Land van Aalst tijdens de 18de eeuw. Dl. 1. – Het Land van Aalst*, jrg. LIII, 2001, nr. 2, p. 115-142. Dl. 2. - *Het Land van Aalst*, jrg. LIII, 2001, nr. 4, p.241 -269. http://www.ethesis.net/aalst_crimi/aalst_criminaliteit_deel3_hfdst2.htm

E. DE DONCKER. *De strafrechtbanken te Aalst van de XIVde tot XVIIIde eeuw. – Het Land van Aalst*, jrg. XXXVIII, 1986, nr. 5-6, p. 204-243.

D. LAMARCO. *Jan De Lichte. Een bendeleider uit de 18de eeuw.*
<https://web.archive.org/web/20130425215837/http://www.zottegem.be/page.php?linkID=903>

Danny LAMARCO, 'De bende van Jan de Lichte, volgens de processen van 1748.' In: *Jaarboek van de Zottegemse Culturele Kring*, XXII(1977-1978), p. 13-64.

Corrigendum

In het eerste nummer dienden de kaarten in de bijdrage over Gent van plaats verwisseld worden. Auteur Guy Dupont, medewerker van het Archief Gent, heeft ons terecht op deze vergissing gewezen.

De auteurs

Geert Van Bockstaele

Bevegemstraat 14
9620 Zottegem
geert.vbockstaele@skynet.be

Wouter Van der Spiegel

Babbelaarstraat 159
9300 Aalst
wouter.vanderspiegel@belgacom.net

Dirk Van de Perre

Hoogstraat 23
9401 Ninove-Pollare
dirkvandeperre@skynet.be

Reinoud Vermoesen

Kruisstraat 15B
1790 Affligem
reinoud.vermoesen@uantwerpen.be

Het LAND van AALST

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Jaargang **LXXI** • 2019 • Nummer **2** • April - mei - juni

Reinoud Vermoesen <i>Redactionele terugblik op onze nieuwe start</i>	55
Dirk Van de Perre <i>Pieter van Sinaeij, maker van de grote landkaart van Denderwindeke</i>	56
Reinoud Vermoesen <i>Gemene gronden in vroegmodern Binnen-Vlaanderen</i>	65
Geert Van Bockstaele <i>De schilderijen en het hoofdaltaar in de kerk van Erwetegem, een poging tot identificatie</i>	77
Wouter Van der Spiegel <i>De bende van Jan de Lichte op VTM</i>	88